

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра всевітньої історії

ЗАТВЕРДЖЕНО

Проректор з науково-педагогічної і
навчальної роботи та рекрутації
проф. Гаврилюк С. В.

Протокол № 1 від 19.09.2018 р.

ІСТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

ПРОГРАМА

вибіркової навчальної дисципліни підготовки магістрів

спеціальності: 032 Історія та археологія
освітньої програми: Історія, європеїстика, археологія

спеціальності: 014 Середня освіта, 014.03 Історія
освітньої програми: Історія, правознавство

Програма нормативної навчальної дисципліни «Історія європейської ментальності» для студентів за спеціальністю 032 Історія та археологія, освітньої програми: Історія, європейстика, археологія та спеціальністю 014 Середня освіта, 014.03: Історія, освітньої програми: Історія, правознавство. 2018 р. – ___ с.

« ___ » _____ 2018 р.

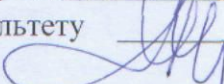
Розробник: Шваб Леся Петрівна, кандидат історичних наук, доцент Кафедри всесвітньої історії.

Рецензент: Каліщук Оксана Миколаївна, доктор історичних наук.

Програма нормативної навчальної дисципліни затверджена на засіданні Кафедри всесвітньої історії, протокол № ___ від _____ 2018 р.

Завідувач кафедри доктор історичних наук Крамар Ю.В.

Програма вибіркової навчальної дисципліни схвалена науково-методичною комісією історичного факультету, протокол № 1 від 18.09 2018 р.

Голова науково-методичної комісії факультету доктор історичних наук, професор Шваб А. Г.

Програма вибіркової навчальної дисципліни схвалена науково-методичною радою університету, протокол № ___ від _____ 2018 р.

Вступ

Програма вибіркової навчальної дисципліни «Історія європейської ментальності», складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістрів напрямку 032: Історія та археологія та напрямку 014: Середня освіта, 014.03: Історія.

Предметом дисципліни є «історична ментальність»: набір типових способів, змістів мислення та сприйняття, а також дії для відповідного колективу людей у три історичні епохи: античність, середньовіччя, новий час.

Міждисциплінарні зв'язки: Історія європейської ментальності відкрита до суміжних культурологічних дисциплін як-от: антропологія, психологія, народознавство, етнологія, релігієзнавство тощо; а головно – до різної спеціалізації історичної науки.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни:

1.1. Мета вибіркової навчальної дисципліни «Історія європейської ментальності» полягає в опануванні специфіки духовного розвитку, соціальних стосунків, соціалізації в різних культурах та цивілізаціях; прилучення студентів до наукової й суспільної дискусії щодо спільної європейської ідентичності як духовного джерела єдиної Європи; унормування стереотипів мислення й поведінки студента.

1.2. Завдання навчальної дисципліни:

- засвоєння базових понять дисципліни;
- вироблення аналітичного мислення в категоріях історії цивілізаційного мислення й поведінки людей європейського континенту;
- формування уявлень перспективи руху історії в пов'язаності зі способом мислення й поведінкових людських норм.

1.3. Вимоги до знань і умінь студентів:

Студент повинен знати:

- набутки сучасної науки у вивченні історії європейської ментальності;
- змістове навантаження понять «ментальність», «історична ментальність», «європейська ментальність»;
- про розвиток основних концептів людського життя, як-от:
  - оцінювання зв'язків тіла і душі між собою; свідоме оцінювання і несвідомо роль тілесного;
  - ставлення до молодості й старості та відповідні панівні в суспільстві образи;
  - ставлення до сексуальності та важливість кохання;
  - страхи й надії: уявлення про потойбічний світ та утопії;
  - уявлення про радість, печаль і щастя, ставлення до них;
  - оцінювання та лікування хвороб;
  - уявлення про смерть та поведінка під час смерті;
  - ставлення до індивіда, сім'ї, суспільства;
  - суспільні критерії оцінювання: честь – ганьба; консерватизм – прогресивність;
  - значення праця і свята;
  - структуризація і ставлення до влади;
  - ставлення до насильства, війни й миру;
  - форми етики і права;

- естетичні відчуття;
- релігійність;
- ставлення до природи й довкілля;
- космологія;
- сприйняття простору;
- способи мислення: асоціативне мислення; дискурсологічне розв'язання проблем;
- сприйняття часу: циклічний образ історії; природний або штучний поділ часу;
- врегулювання потягів «цивілізацією»;
- форми комунікації тощо.

Студент повинен уміти:

- працювати з історичними джерелами: спогадами, свідченнями, переказами;
- залучати художні твори як засіб вивчення ментальності;
- оперувати спеціальною термінологією й термінологією суміжних дисциплін – психології, соціології тощо;
- відтворювати мозаїчну картину варіанту тотальної історії як квінтесенції історії ментальності; конструювати реальність в термінах історії ментальності;
- структурувати проблемне поле історії європейської ментальності та суміжних дисциплін;
- теоретизувати на задану тему;
- застосовувати набуті знання в професійно-фаховій діяльності, отже: аналізувати форми мислення й поведінки людей; розглядати екзистенційні теми в їх хронологічному зрізі – античність, середньовіччя, новий час; зіставляти форми мислення й поведінки людей у різних цивілізаціях; екстраполювати історичне знання на сьогодення; висловлювати й описувати судження в рамках предмету знання.

2. Опис навчальної дисципліни

2.1. Денна форма

Освітній ступінь, кваліфікація, спеціальність	Характеристика навчального курсу
Галузь знань – 0203: <i>Гуманітарні науки</i> Спеціальності: – 032: <i>Історія та археологія</i> Освітня програма: <i>Історія, європеїстика, археологія</i>	Кількість кредитів, відповідних ECTS: 5 Загальна кількість годин: 150 Тип курсу: <i>вибірковий</i> Семестр: 1 Лекції: 24/26 <i>годин</i> Семінари: 22/26 <i>годин</i> Консультації: 8/8 <i>годин</i> Самостійна робота: 96/96 <i>годин</i> Вид контролю: <i>залік</i>
Галузь знань: 01: <i>Освіта/Педагогіка</i> Спеціальність: 014: <i>Середня освіта, 014.03 Історія</i> Освітня програма: <i>Історія, правознавство</i>	
Освітній ступінь – <i>Магістр</i>	

2.2. Заочна форма

Освітній ступінь, кваліфікація, спеціальність	Характеристика навчального курсу
Галузь знань – 0203: <i>Гуманітарні науки</i> Спеціальності: – 032: <i>Історія та археологія,</i> Освітня програма: <i>Історія, європеїстика, археологія</i>	Кількість кредитів, відповідних ECTS: 5 Загальна кількість годин: 150 Тип курсу: <i>вибірковий</i> Семестр: 1 Лекції: 10/10 <i>годин</i> Семінари: 10/10 <i>годин</i> Консультації: 18/18 <i>годин</i> Самостійна робота: 112/112 <i>годин</i> Вид контролю: <i>залік</i>
Галузь знань: 01: <i>Освіта/Педагогіка</i> Спеціальність: 014: <i>Середня освіта, 014.03 Історія</i> Освітня програма: <i>Історія, правознавство</i>	
Освітній ступінь – <i>Магістр</i>	

3. Методи та засоби діагностики успішності навчання

- усний, письмовий контроль та самоконтроль;
- словесний (проблемна лекція, розповідь-пояснення, бесіда), наочний (ілюстрація, демонстрація) та практичний (семінарські заняття);
- інтерактивний (дискусії тощо);
- пояснювально-ілюстративний, проблемного викладу, частково-пошуковий;
- робота поза аудиторією
- форма контролю – залік.

4. Форми підсумкового контролю успішності

Поточний контроль за роботою та рівнем знань студентів здійснюється засобами:

- усного опитування на семінарських заняттях;
- письмові контрольні роботи;
- виконання індивідуальних завдань;
- співбесіди на консультаціях
- підсумковий контроль – залік.

5. Оцінювання знань студента

В оцінюванні змістових модулів враховується аудиторна робота студента (45% загальної кількості балів у кожному змістовому модулі + 10% за активність) та результати написання тестової контрольної роботи (45%). Окремо оцінюється виконання Індивідуального науково-дослідного завдання (ІНДЗ). Підсумкова форма контролю – іспит.

5.1. Розподіл балів

Підсумкова оцінка за 100-бальною шкалою складається зі сумарної кількості балів:

- поточне тестування з запропонованих тем (максимум 40 балів);
- модульні контрольні роботи (МКР) (максимум 60 балів).

Поточне тестування	Підсумковий контроль		Загальна кількість балів
Модуль 1	Модуль 2		
Змістовий модуль 1	МКР 1	Індивід. завдання	
12 балів як середнє арифметичне + 8 балів за активність	40	20	100

До поточної модульної оцінки додаються бали за активну навчальну діяльність протягом семестру:

- 8 балів додаються, якщо на 75% практичних занять студент отримав позитивну оцінку або доповнення;
- 3 бали додаються, якщо на 25 % практичних занять студент отримав позитивну оцінку або доповнення.

5.1.1. Шкала оцінювання

90 – 100 балів – відмінно

75 – 89 балів – добре

60 – 74 бали – задовільно

35 – 59 балів – незадовільно з можливістю повторного складання

1 – 34 бали – незадовільно з обов'язковим повторним курсом

5.1.1. Індивідуальне завдання:

- аналіз джерела /історичного/літературного/іншого з позиції історичної ментальності;
- письмова робота у формі есе;
- обсягом не менше 10 сторінок друкованого тексту: інтервал 1,5; шрифт 14.
- написання есе: див. додаток, стор. 39 – 40

6. Структура залікового кредиту

6.1. Денна форма

№ п/п	Назва теми	Аудиторні й позааудиторні заняття					
		Спеціальності					
		Історія і археологія			Середня освіта.Історія		
		Лекц.	С-ри	Сам.р.	Лекц.	С-ри	Сам.р.
1	До теорії і практики історії ментальності	2	2	5	2	2	4
2	Індивід. Сім'я. Суспільство	2	2	5	2	2	4
3	Про розуміння сексуальності й кохання в історії	2	2	3	2	2	3
4	Релігійність: шлях до «розчаклування» світу	2	-	5	2	2	3
5	Історичний шлях людини «між тілом і душею»	2	-	5	2	2	5

6	Зневага, боязнь і подолання хвороби в історії	-	-	7	-	-	7
7	Рефлексії про вік	-	-	7	-	-	7
8	Екзистенційний та інституційний вимір смерті	-	-	7	2	-	5
9	Ментальні страхи й надії європейця	-	2	5	-	-	7
10	Почуття радості, смутку і щастя в ментально-історичному вимірі	-	-	7	-	-	7
11	Сфера та ментальність праці й свята	-	-	7	-	-	7
12	Усталення ментальних понять про комунікацію	2	2	5	2	2	4
13	Хто свій, а хто чужий в уявленнях європейця	2	2	3	2	2	4
14	Ментально-історичний вимір влади	2	2	5	2	3	6
15	Європейська правова ментальність	2	2	5	2	2	6
16	Мислення щодо природи та довкілля	2	2	5	2	2	5
17	Уявлення й концептуалізація простору	2	2	5	2	2	6
18	Уявлення про Час, Історію	2	2	5	2	3	6
	Разом	24	22	96	26	26	96

6.2. Заочна форма

№ п/п	Назва теми	Авдиторні й позаавдиторні заняття			
		Лекції	Семінари	Самостійна робота	
1.	До теорії і практики історії ментальності	2	-	4	
2.	Індивід. Сім'я. Суспільство	2	-	4	
3.	Про розуміння сексуальності й кохання в історії	-	2	4	
4.	Релігійність: шлях до «розчаклування» світу	-	-	8	
5.	Історичний шлях людини «між тілом і душею»	-	-	8	
6.	Зневага, боязнь і подолання хвороби в історії	-	-	8	
7.	Рефлексії про вік	-	-	8	
8.	Екзистенційний та інституційний вимір смерті	-	--	8	
9.	Ментальні страхи й надії європейця	-	-	8	
10	Почуття радості, смутку і щастя в ментально-історичному вимірі	-	-	8	
11	Сфера та ментальність праці й свята	-	-	8	
12	Усталення ментальних понять про комунікацію	-	-	8	
13	Хто свій, а хто чужий в	-	2	4	

	уявленнях європейця				
14	Ментально-історичний вимір влади	2	-	5	
15	Європейська правова ментальність	2	-	5	
16	Мислення щодо природи та довкілля	-	2	4	
17	Уявлення й концептуалізація простору	-	2	5	
18	Уявлення про Час, Історію	2	2	5	
	Разом	10	10	112	

Тематичний план змістового модуля

«ПРО НЕВІДОМЕ Я РОБЛЮ ВИСНОВОК З ВІДОМОГО»

Геродот

Тема 1. До теорії і практики історії ментальності

«Історія ментальності – це історія неквапливості в історії»

Ле Грофф

Становлення дисципліни «історія ментальності». Неусталеність поняття «історична ментальність». Обов'язковий канон або предмет історії ментальності. Дискусії довкола питання «що вивчає історія ментальності?». Історія ментальності й «тотальна історія». Джерела вивчення історії ментальності.

Поняття «історія ментальності». Ментальність як історична категорія. *Історія ментальності – це набір способів і змістів мислення та сприйняття, які типові для відповідного колективу у відповідний період. Ментальність виявляється в діях.* Тлумачення окремих частин визначення історії ментальності: «дія», «спосіб мислення», «зміст мислення», «спосіб сприйняття», «колектив», «час», «дії».

«Історія ментальності» й інші науки. Відмінність між історією ментальності та історією ідей і духовного розвитку. Історія ментальності й історія психіки. Історія ментальності й історія культури. Часові періоди історії ментальності. Акцентування на чужому у свідченнях про минуле як основа історії ментальності.

Основні поняття теми: «ментальність»; «історична ментальність»: «дія», «спосіб мислення», «зміст мислення», «спосіб сприйняття», «колектив», «час», «дія»; «тотальна історія»; «рамки виявів ментальності»; «історія європейської ментальності».

Тема 2. Індивід. Сім'я. Суспільство

Античність. Погляди античності на індивіда й суспільство. Всеохопний принцип нерівності та його обґрунтування Арістотелем, Платоном, Цицероном, Горацієм тощо. Раб – Вільний; Жінка – Чоловік, Громадянин – Негромадянин або дихотомія античного існування. Уявлення про Жінку та її призначення. Античні погляди на суспільство: спосіб досягнення консенсусу, «любов до честі», «гонор і влада», «трифункційна диференціація». Антична ідеологія успіху. Ставлення індивіда до сім'ї і держави.

Середньовіччя. Концепція сприйняття й розуміння особи й суспільства в середньовіччі: *люди різні за своєю значущістю, принаймні в земному житті.* Біблійне розуміння рівності: *Бог любить усіх, але немає між ними рівності.* Комунікація в середньовіччі: особа і група. Вплив християнства на усвідомлення себе індивідом. Сімейні зв'язки у буденному житті. Уявлення про себе середньовічним суспільством: *заможній –*

бідний, вільний – невільний, мирянин – клірик, король – народ, абат – монах. Спосіб пізнання й розуміння себе середньовічної людини. Відносини особи й суспільства у високому середньовіччі: дистанціювання від групи або «я» не «ми». Залежність від громади як Доля у середньовіччі. Уявлення про суспільну диференціацію. Юридичні джерела диференціації. Розвиток власного «я» у пізньому середньовіччі. Повсякденне життя у пізньому середньовіччі. Рольові кліше: *жінконенависництво в часи Отців vs похвали на «злу бабу»*; *примітивний селянин vs «важливий той, хто нас годує»* і т.д.

Новий час. Західноєвропейська сім'я як чинник у пошуках власної ідентифікації. Середньовічна спадщина суспільної структури: замкнутість, диференційованість, чіткий ролевий поділ. Зміни у понятті «сім'ї» у XVIII сторіччі: влада, церква і шлюб; ідеалізація образу патріархальної сім'ї в час Реформації; сільські поняття честі і шлюб. Норми спадкового права й сім'я. Приватизація й емоціоналізація: буржуазний ідеал сім'ї. Зрушення в індивідуалізації в XVIII – XIX сторіччях і виокремлення жінки. Роль чоловіка в сім'ї і професії. Розподіл ролей між жінкою і чоловіком: специфічні норми щодо почуттів. Правові норми цементування різнорідної суспільної конструкції Нових часів. Сучасна плюралізація форм сім'ї і життя, «де інституалізація малої сім'ї» (1960-ті роки). Зміна ролі жінки й зміна типу сім'ї. «Криза сім'ї» чи так є насправді? Що далі?

Основні поняття теми: «історична ментальність індивіда, сім'ї, суспільства»; античність: «антична сім'я», «античне суспільство», «індивід античності», «принцип нерівності» («нерівність шансів»), «свобода», «дискримінаційні групи – жінки, раби», «відмінність та ранги», «соціальний консенсус», «привілеї й воля до жертв», «ідеал служіння суспільству»; середньовіччя: «середньовічна сім'я: сім'я багатьох поколінь, сім'я двох поколінь, рід», «біблійна рівність/нерівність», «християнізація й індивідуалізація сприйняття», «функційний суспільний поділ», «власне «я» у пізньому середньовіччі», «ментальність «ми»»; нові часи: «індивідуальна ідентифікація», «поняття «сім'я», «влада, церква, сім'я», «сільські поняття честі», «ієрархія чоловічих і жіночих структур», «норми спадкового права», «приватизація, емоціоналізація і сім'я», «деінституалізація малої сім'ї», «гроші і сім'я».

Тема 3. Про розуміння сексуальності й кохання в історії

«Із [їхніх] радощів найвишуканішим і найбільшим задоволенням було те, яке історія замовчує і приховує від нас»

Кретьєн де Труа

але

«Кохання має воскреснути»

Ф. Шляєрмахер

Античність. Ставлення античної людини до кохання, еротичності й сексуальності. Антична сексуальна мораль. Грецька мітологія про еротичне кохання. Рольові функції Ероса й Афродіти. Ідеал Чоловіка. Ідеал Жінки. Феномен кохання і сексуальності в сенсі інтегрального складника міту і культу в Греції і Римі. Шлюб у Греції. Шлюб у Римі. Ролі Чоловіка і Жінки у шлюбі. Гомосексуалізм і його соціальна підстава. Лесбійство і його походження. Еротизація відносин з Богом – перехід у середньовіччя.

Середньовіччя. Історичні зміни в розуміння сексуальності й кохання в середньовіччі. Християнський погляд на сексуальність в ранньому середньовіччі. Приписи канонічного права щодо сексуальної практики. Св. Павло, Ієронім і Августин про кохання. Відмова від сексуального життя під впливом християнської релігійності. Сексуальне стримування в християнській сім'ї. Гріховність сексуальності як ментальна настанова середньовіччя. Осуд і покарання жінки, котра одержує «занадто багато задоволення». Замовчування кохання у вульгарній латинській поезії V і X сторіч, а також у народній

поезії XII сторіччя. Історичні зміни в уявленні про кохання. Приголомшливе «відкриття кохання» наприкінці XI у XII сторіччі. Кохання в монастирі й дворі. Найстаріший текст про еротичну любов до Христа Руперта з Дойтца († 1129/30). Інші теоретичні тексти про кохання до Бога: паризькі августинці Гуго († 1141) і Рішар († 1173). Поява придворного кохання у світській культурі. Перші любовно-теоретичні та дидактичні твори: «Трактат про кохання» Андреуса Капелана (близько 1180). Зміни у поведінці щодо протилежної статі – крок у пізнє середньовіччя. Суспільне визнання сексуальності.

Новий час. «Закони природи йдуть попереду, вони ніколи нічого не роблять дарма» – зміни у розумінні кохання в Новий час. Палітра сексуальності/кохання: від Шекспіра «Сонети» (1492) до Стендаля «Про кохання» (1822). «Відновлення у правах» чуттєвого кохання (Ренесанс). Характер сексуальної революції в період Реформації. Ідеал кохання, шлюбу і чуттєвості в XVIII сторіччі. Дружина і коханка, яка між ними різниця? Кохання і «галантний час» (1648 – 1789). «Кохання має воскреснути» (Ф. Шляєрмахер) – романтична програма кохання в XIX сторіччі. Здобутки і втрати сексуальної революції XX сторіччя.

Основні поняття теми: «історична ментальність сексуальності», «історична ментальність кохання»; античність: «сексуальність/кохання/еротика», «Ерос і Афродіта», «ідеал чоловіка», «ідеал жінки», «кохання і моральна стійкість», «грецький шлюб», «римський шлюб», «кохання до Людини»; «кохання до Бога» vs середньовіччя: «християнська релігійність і сексуальність/кохання», «аскетичність, целібат, цнотливість», «атос – сексуальне прагнення», «відкриття кохання у середньовіччі», «кохання до Бога», «кохання і війна», «середньовічна специфічність кохання»; нові часи: «толерантність і кохання», «позашлюбні зв'язки», «сексуальне звільнення жінки», «кохання, шлюб і чуттєвість», «галантний час», «сексуальна революція», «комерціалізація і тривіалізація сексуального життя».

Тема 4. Релігійність: шлях до «розчаклування» світу

«Що витрачаю я на справи Божі, я не втрачу; Бог повертає відсотки»

*Св. Малахій з Арми
(1094 – 1148)*

Античність. Ставлення людей до релігії в епоху греко-римської античності: диференційованість. Римська держава й релігія: толерантність. Епос Гомера «Іліада й Одиссея» як джерело вивчення релігійної поведінки греків. Поет Гесіод («Теогамія») про генеологію олімпійської сім'ї богів. Грунтовні релігійні зрушення в Греції перед 600 роком до Р.Х.: суспільство-поліс і релігійність; свят на вшанування богинь-хоронительок і богів-хоронителів. Раціоналістичні тенденції сучасної філософії (софістика) та історіографії (Фуکیدіт), негречність комедії (Арістофан) і релігія. Релігійна різноманітність в епоху еллінізму: взаємовпливи грецький і орієнтальних елементів; традиція вшанування імператора як живого бога тощо. Підсумок: основні ознаки греко-римської релігійності: поверхнева позиція щодо релігійності й богів і відсутність індивідуального прояву релігійності.

Середньовіччя. Середньовіччя як «епоха віри». Чинники середньовічної релігійності. «Зачарований світ» середньовічної людини. Спосіб вираження релігійності середньовічної людини: власне тіло. Практикування релігійності: взаємне служіння. Високе середньовіччя і релігійність: безумовна любов до Бога. Образ Бога для людини раннього й високого середньовіччя: жорстокий Бог. Набування сучасник ознак релігійності в час високого середньовіччя: відкриття нових відчуттів у стосунках до Бога; духовно-релігійне зростання. Образ Бога у пізньому середньовіччі: посилення переживання

страждань Христа. Соціальна диференціація й релігійність. Просвітництво й матеріалізм і зміни релігійності європейської людини.

Новий час. Історія релігійності в Європі нового часу: демітологізація, «процес знімання чарів». Скепсис Йогана Фішарта у вірші «Щасливе судно з Цюріха». Шлях до конфесійналізації в XVII сторіччі. Продовження шляху: вихід з «колективного єго». Реформація й руйнування старої релігійності. Питання правильної конфесії й правильного християнства. Підваження догми. Релігійність в епоху раннього нового часу: зменшення ваги «видимої церкви»; «епікурейство» – Лютерове насміхання; позиція освічених людей – земля єдина юдоль і радощі цього світу. Простівництво проти темої релігійності. Рехристиянізація у XIX сторіччі й повернення до конфесійності (Леопольд фон Ранке). Релігійність і романтична мітологія. Амальгамація релігійності зі світською політикою в XX сторіччі. «...релігія лише зрідка виступає життєздатною життєвою силою» (Ясперс) – перспективи релігії в XXI сторіччі.

Основні поняття теми: «історична ментальна релігійність»; «греко-римська релігійність», «релігійна диференційованість», «релігійна толерантність», «гріховність», «олімпійська сім'я богів», «релігійність суспільства-полісу», «культ-містерія», «релігійність в епоху еллінізму», «грецька релігійність й орієнталізм», «приватні культові громади», «вшанування живого монарха як бога», «релігій й індивідуальність», «християнізація», «державна релігія»; «релігійність середньовіччя», «прищеплена священниками релігія», «Біблія», «святі писання Отців», «Просвітництво і секуляризація», «вираження релігії за допомогою матеріальних знаків», «образ Бога», «Бог-воїн», «Бог-володар», «релігійність високого середньовіччя», «релігійна внутрішня і зовнішня агресивність», «секти єретиків», «релігійність й інтроспекція», «десакралізація світу», «соціальна диференціація й релігійність», «матеріалізм і релігійність», «секулярна доба».

Тема 5. Історичний шлях людини «між тілом і душею»

«Тіло без душі – не тіло, а лише статус чи труп»

*Арістотель
але*

«У здоровому тілі – здоровий дух»

Ювенал

Античність. Уявлення про душу й тіло в греко-римську добу. Душа і тіло як психосоматична єдність – «чуттєве я». «Psyche» у греко-римських джерелах. Гомер про душу: уявлення між X і VIII сторіччям до Р. Х. Уявлення про життя після смерті. Душа і царство Аїда. Як жило людське «я» після смерті? Думки іонійських філософів про душу (від VI сторіччя до Р. Х.): про «psyche» як «внутрішній корелят» або про єдність тіла і душі; «harmonia» тіла і душі; кінець VI сторіччя до Р. Х. і поняття «сили й анти сили». Анакреон (VI сторіччя до Р. Х.), Геракліт (між 550 і 480 роками до Р. Х.) про тіло і душу. Про переміщення душі у Платона (428/7 – 348/7 до Р. Х.) і про заперечення цього Арістотелем ((348 – 322 роки до Р. Х.). Поширення спорту як свідчення про розумний симбіоз душі і тіла: Ювенал (близько 100 року до Р. Х.): «У здоровому тілі – здоровий дух».

Середньовіччя. Уявлення про душу і концепція тілесного в людей середньовіччя. Уявлення про душу давніх германців, готів, англійців тощо. Християнське уявлення про безсмертя душі в ранньому середньовіччі. Антагонізм тіла і душі як визначальна риса уявлень – спадок античного часу. Св. Павло про «закон» його членів, котрий бореться із «законом» його душі й тримає його в полоні гріха. Поширення уявлення про суперечності між двома ворожими компонентами людини – душі і тіла – у високому середньовіччі. Практика ворожого ставлення до тіла: ідеал imitation Christi (уподібнення Христу) – повторення страждання Христа. П'єтро Даміані «Похвала бічеванню». Флагеланти (XIV

сторіччя) та їх практика каяття. Стигматизація як екстремальний вияв сприйняття свого тіла. Новий підхід до тіла в XIII – XVI сторіччях. Тілесне як форма комунікації: жести і одяг. Покарання тіла як новий елемент судочинства. Християнська традиція сповіді. Уявлення середньовічної людини про душу: теологічне уявлення, уявлення неписьменних людей. Уявлення про Страшний суд і чистилище. «Маленька гола людина» – уявлення про душу в період високого середньовіччя. Уявлення про душу в XV сторіччі – в час початку грамотності (Регенсбург). Турбота про душу аристократії. Турбота про душу буржуазії: турбота про бідних; притулки; «бідний мусить служити Богові». Часовий вимір уявлення про душу – «друге тіло». Зміна у сприйнятті душі в XVI сторіччі – «нетілесна душа». Розвиток емпіричної, природничої психології у високому середньовіччі й трактат Арістотеля «Про душу». Поширення Арістотелевого розуміння про душу в пізньому середньовіччі.

Новий час. Розвиток стосунку тіла до душі в епоху нового часу. Секуляризація поглядів на життя. Уявлення про тіло людини в епоху Ренесансу. Виявлення значущості душі в XVI сторіччі. П'єтро Помпонаці (1462 – 1525) про ймовірність смертності душі разом з тілом. Зміна ставлення до душі в XVI – XVII сторіччі: чаклування і відьми. Інквізиція і вплив на душу. «Наукова революція» в поглядах на душу в XVII сторіччі: Рене Декарт (1596 – 1650). Уявлення про душу в Просвітництві: душа як основа вираження особистості. Дослідження душі німецьким ідеалізмом. Значущість душі в епоху романтизму: Густав Карус (1789 – 1869) «Психіка». Психологічна «душевна медицина» у першій половині XIX сторіччя. Раціональне й бюрократичне поводження з душею: Чарльз Дарвін «Походження видів» (1859) і душа. Бачення душі в XX сторіччі: модерн і душа. Родіність душі і тіла в розумінні націонал-соціалістів і расистів. «Душевна пустота» в XX сторіччі. Що таке душа?

Основні поняття теми: «історична ментальність тіла», «історична ментальність душі»; «тіло», «душа», «психосоматика», «духовність», «дуалізм душі і тіла»; «практика imitation Christi», «флагелани», «інституція каяття», «флагелантські братства», «соматичне вираження релігійності», «ісусоцентричність середньовічної релігійності», «стигматизація», «новий підхід до тіла», «описування тіла», «покарання тіла», «сповідь», «середньовічне уявлення душі», «Старшиний суд», «чистилище», «любов до Бога і бачення Бога», «тілесна душа», «нетілесна душа», «емпірична психологія», «атеїстичне розуміння душі», «душа, що сприймає й душа, що спонукає»; «секуляризація», «тіло як біологічна структура», «психіка», «смертність душі і тіла», «світовий дух», «душевне тіло», «наукова революція і душа», «душа як основа і вираження особистості», «німецький ідеалізм і душа», «романтизм і душа», «секуляризація душі», «бюрократичне поводження з тілом і душею», «націонал-соціалізм і расизм і душа», «душевна пустота сучасного світу», «звільнення тіла, духу та душі», «культ особистості», «фізичне і психічне у власній особистості».

Тема 6. Зневага, боязнь і подолання хвороби в історії

«Хто добрий, той гарний і здоровий»

Цит. за Інес Штальман

Античність. Сприйняття хвороби як трагічного екзистенційного феномену в ранньому грецькому суспільстві. Перебування хвороби у сфері магії, релігії й наукової медицини тощо. Перший розквіт медицини за Гіппократа із Коса (460 – 370 роки до Р. Х.). Останній великий лікар ранньогрецького суспільства – Гілен із Пергаму (129 – 200 роки після Р. Х.). Концепції хвороб у Гомеровому епосі. Роль до сократівських філософів у становленні наукової медицини. Уявлення про аналогію між макрокосмосом всесвіту і мікрокосмосом людського тіла, як припущення про рівномірну рівновагу матерії (= здоров'я). Пітагорове припущення здорову людину (VI сторіччя до Р. Х.). Ідеал калокагатії грецької аристократії: хто добрий, той гарний і здоровий. Соціальна утопія Ямбула (II

сторіччя до Р. Х.). Ригористичні висловлювання щодо хворих людей Платона (427 – 347 роки до Р. Х.) у «Державі». «Вищі інстанції» в допомозі римським хворим: Катон Старший «Про сільське господарство», Пліній Старший «Історія природи». Специфічні форми теургічного характеру поводження із втратою здоров'я в античну добу. Продовження надприродної традиції зцілення у християнстві.

Середньовіччя. Уявлення про хвороби в середньовіччі. Екзистенційна оцінка хвороб. Соціальне місце хвороб у рамках християнського світогляду. Хвороби, надіслані Богом – стале середньовічне уявлення. Роль магії й релігійних культів у зціленні людини. Особливий погляд на психічні захворювання: екзерція. Ставлення до хворих людей. Заснування медичних шпиталів у часи хрестових походів. Заснування університетської медицини в пізньому середньовіччі й Ренесансі. Структурний підхід до розуміння хвороби в XIII сторіччі. Велика теорія захворювань Теофраста Гогенгайма (1493 – 1541). Світське розуміння власного тіла й бажання довгого життя у цьому світі й медицина. Анатомічні дослідження Андреаса Везалія (1514 – 1564). Адміністративні заходи щодо лікування в епоху Ренесансу. «Громадське» або «комунальне» здоров'я. Нове бачення хвороби в пізньому середньовіччі у міщансько-буржуазному середовищі.

Новий час. Зміна розуміння хвороби в епоху нового часу. Уявлення про здоров'я, розум і мораль. Лікування хвороби як громадянський обов'язок. Просвітницький абсолютизм та його вплив на відкрите біологічне тіло держави. Перший план громадського медичного нагляду для «керівників людськими суспільствами» Йогана Петера Франка (1775 – 1821). Мотиви державного втручання. «Народження клініки». Просвітницькі, раціоналістичні концепції хвороби. Хвороба, здоров'я й медицина в індустріальних державах (на порозі XIX сторіччя). Клітинна патологія Рудольфа Вірхова (1821 – 1902) – клітина у центрі життя. Суспільний примат гігієни. Відкриття Роберта Коха (1843 – 1910). Розвиток гомеопатії. Стрімкий розвиток наукової медицини в XX сторіччі. Соціальна відповідальність за ризик хвороби. «Соціально-дарвіністські» концепції в Європі й Північній Америці. Хвороби в расистській теорії. Розширення впливів «алопатичної медицини» в XX – XXI сторіччях. Хвороби та їх лікування в XXI сторіччі.

Основні поняття теми: «історична ментальність хвороби»; античність: «хвороба», «медицина», «лікування хвороби», «моральність і здоров'я», «моральна нетерпимість до хворих», «хворий раб», «хвора жінка», «хворий ремісник», «знахарсько-магічні заклинання»; середньовіччя: «свинцеві дощечки», «теургічні лікування», «п'ятдесят зцілень Ісуса»; «хвороби, наслані Богом», «хвороба і гріхове життя», «психічні захворювання», «екзерція», «монастирське лікування хвороб»; новий час: «університетська медицина», «світське розуміння хвороби», «громадське здоров'я», «чорна чума», «сифіліс», «хвороба як хибна поведінка людей»; «позбавлена чарів хвороба», «система суцільної медичної поліції», «медичне просвітництво», «історія хворого vs історія хвороби», «наукова медицина», «соціально-дарвіністська концепція», «алопатична медицина».

Тема 7. Рефлексії про вік

«Був я багатий, і мене любили, я був популярним серед мені рівних, а зараз хилить мене старість, час використав мене»

*Гуго примас Орлеанський
(† перед 1160 роком)*

«Три періоди життя людини Да Да Бла Бла Га Га»

*Вальтер Фотт
(XX сторіччя)*

Античність. Античні рефлексії щодо перебігу фаз життя людини. Біографія рабів. Біографія жінки. Біографія чоловіка. Негативна ставлення до дитинства: Пліній Старший

(23/24 – 79 роки після Р.Х.). Значущість отроцтва: Ціцерон (106 – 43 роки до Р. Х.). Психологічна характеристика окремих вікових шаблів в римській літературі: Горацій (65 – 8 роки до Р. Х.) Любов до дитини в описах Катулла (близько 87/4 – 54 років до Р. Х.). Оцінювання юності в творах Арістотеля (384 – 322 роки до Р. Х.). Юний – це той, хто може допомагати суспільству. Аспекти дорослості чоловіка. Політична зумовленість дорослого чоловіка. «Коли для чоловіка немає нічого неможливого?». Остання фаза людського життя – старість. Старість як соціально-політична категорія.

Середньовіччя. Нормативні уявлення про вік у середньовіччі. Вік людини в Tesero Брунетто Латіні (1220 – 1294). Реалізація уявлень про періоди життя в романському мистецтві. Кількісний поділ періодів життя: три, чотири, шість, сім і десять (за джерелом). Поділ періодів життя Ісидором Сивільським в «Енциклопедії» (початок VII сторіччя). Філіп Новарський про поділи життя на періоди (близько 1260 року). Дитинство: початок, обов'язки, завершення. Диференціація між дівчатками і хлопчиками. Уявлення про старість. Забезпечення старості. Десяти і дванадцятирічні схеми поділу життя людини в пізньому середньовіччі й перехід у нові часи.

Новий час. Загадка Сфінкса: теоретичні й нормативні уявлення віку в новому часі. Утопія про сто років життя, що зникла у XX сторіччі. Загадка драбини людського життя як європейського феномену: Артур Імгоф про «пошук стабільності», Якоб Грімм «Промова про старість». Ментально-історичне й соціально-історичне значення віку: образні програми й форми втілення. Поділ життя жінок і чоловіків, їх функцій не призначення; зміна образів у XVII сторіччі. Образне зображення віку людини в XVI – XVII сторіччях. Обігрування вікових категорій у ліриці від кінця епохи середньовіччя до XIX сторіччя. Переосмислення віку людини в епоху Просвітництва й абсолютизму. Нові підходи у тематиці про вік людини в XX сторіччі. Вік людини як одна з категорій диференціації людського буття поряд зі статусом, становою належністю і статтю. Стереотипи про вік або міти про життя: XVII сторіччя – юність; XIX сторіччя – дитинство; XX сторіччя – отроцтво.

Основні поняття теми: «історична ментальність віку»; античність: «вік», «біографія чоловіка», «біографія жінки», «біографія раба», «ритуали життя», «фази життя людини»: «дитинство», «юність», «доросле життя», «старість»; середньовіччя: «десять періодів людського життя», «алегорії людського життя», «шість періодів людського життя», «чотири періоди людського життя», «вік жінки», «вік дівчинки», «старий» або «старший чоловік», «матеріальне забезпечення старості»; нові часи: «загадка Сфінкса», «десяти і дванадцятирічні схеми поділу», «міт про сто років життя», «ментально-історичне значення віку», «соціально-історичне значення віку», «вік людини в епоху Просвітництва», «нові підходи до тематики людського віку у XX сторіччі».

Тема 8. Екзистенційний та інституційний вимір смерті

*«Memento mori» (латинський вислів),
але більше «Vivere memento» (Іван Франко)*

«Пам'ятай про смерть», але більше «Пам'ятай, що живеш»

Античність. Уявлення про смерть в орієнтальному, грецькому та римському суспільствах. Тривання життя після смерті як основна парадигма: уявлення євреїв, греків, римлян та в орфейських колах. Тексти для характеристики уявлень про смерть. Культ божів та померлих як джерело уявлень про смерть. Суть зміни ритуальних поховань: спалення /поховання, поховання/спалення? Характерні ознаки ранніх грецьких уявлень про смерть: Гомер про блаженне життя після смерті; щасливе життя в потойбічному світі після сплати податків тощо. Нові уявлення про душу: «Орфейські золоті листочки», їх зміст. Нові уявлення про душу та їх поширеність/непоширеність у народних масах.

Конкурування трьох уявлень про потойбічний світ у класичній та еллінській Греції. Сфера богів світу померлих. Культ героїв VIII сторіччя до Р. Х. Святкування антестерій. Філософські сумніви щодо потойбічного світу. Втілення смерті в потойбічному світі. Зображення смерті в надгробних скульптурах (від VI сторіччя до Р. Х.). Зображення смерті на аттичних лекіфах (від V сторіччя до Р. Х.) та їх значення. Римська експансія й часткове поширення власного світогляду на смерть.

Середньовіччя. Уявлення щодо «останніх справ» у середньовіччі. Джерела вивчення уявлень про смерть. Як закінчує своє земле життя середньовічна людина? Смерть у присутності членів сім'ї як ознака епохи. Очікування «на тому світі» людей в ранньому середньовіччі. Оприсутнення померлих «у цьому світі». Зміни ставлення до смерті у високому середньовіччі. Нові підходи до оцінки земного: не боязнь смерті. Зловісна постать персоніфікованої смерті в XIII сторіччі. Розквіт літературного жанру про потойбічні видіння в XII сторіччі. Концепція чистилища як третього місця між небом і землею. Випадки тісного співжиття живих і мертвих в XI – XII сторіччях. Незнана раніше інтенсивна зосередженість на смерті в пізньому середньовіччі. Остаточна християнізація смерті мирян. Навчання вмирання в богоугодний спосіб; зростання ваги «доброї смерті». Уплив «чорної смерті» (бубонної чуми) на уявлення про смерть як самодостатню силу (XIV сторіччя і далі). Культ бідних душ у високій культурі в підручниках з навчання вигнання демонів тощо. Мутації уявлення про смерть у ході Реформації.

Новий час. Перехід від фізичної та релігійно-культурної присутності смерті до її інституціонального і ментального витіснення в новий час. Ідеал «доброї смерті» як визначальний у нову добу. Розчарування, непевність та песимізм щодо смерті в XIV – XVIII сторіччях. Світогляд про «безсмертну душу» як панівний у християнській Європі XI – XVII сторіччя. Реформаторське вчення про помилювання та виправдання та його радикальний вплив на образ потойбічного світу. Загальний протестантський підхід до смерті. Уявлення про присутність смерті в житті в посттридентинський період. Конфесійна боротьба проти змішування релігійних ритуалів. Боротьба за скромність «цвинтаря» й відчуження смерті аж до сучасності. Перетворення сфери смерті в приватну справу сім'ї в XVIII – XIX сторіччях. Медикалізація й бюрократизація XIX сторіччя та перехід функцій церкви й духівництва до держави. Зниження рівня смертності від 1870 року й поширення ментального уявлення про смерть як притаманну старості. Ставлення до смерті у наш час: витіснення смерті із життя на інституційному та ментальному рівнях і дискусія щодо цього в науці.

Основні поняття теми: «історична ментальність смерті»; античність: «життя», «смерть», «життя після смерті», «поховання», «царство Аїди», «щасливе потойбічне життя», «орфейські золоті листочки», «боги світу померлих», «самогубство», «культ героїв», «антестерії», «зображення смерті», «аттичні лекіфи»; «римський культ бога Вайовіса», «привиди з народних вірувань», «римський поховальний ритуал» тощо; середньовіччя: «прив'язана індивідуальність», «смертна година людей раннього середньовіччя», «всюдисущість покійного», «доля померлого», «роздуми про смерть», «усвідомлення мирських цінностей», «постать персоніфікованої смерті», «концепція чистилища», «співжиття живих і мертвих», «інтенсивна зосередженість на смертній годині», «добра смерть», «культ бідних душ», «померлі, що виходять на допомогу»; новий час: «ідеал «доброї смерті», «протестантський підхід до смерті», «похоронний ритуал», «соціальна нерівність щодо смерті», «присутність смерті у житті», «боротьба за «скромність» цвинтаря», «смерть у власному домі», «смерть іншого», «витіснення смерті».

Тема 9. Ментальні страхи й надії європейця

«Якщо б священники не говорили про пекло, вони померли б з голоду»

*Свідчення проповідника XIV сторіччя
але*

«Відженіть страх геть! Тоді буде надія, що прийде добрий дух»

*Йоганн Готфрід Зойме
XIX сторіччя*

також

«Май мужність керуватися власним розумом»

Еммануїл Кант

Античність. Страхи й надії в античну добу. Чого бояться і чого жахаються люди? Причини страху. Значення надії в сучасному суспільстві за Ернстом Блохом. Що таке надія? Сократ про надію. Ментально-історичний аналіз і методичні підходи вивчення теми: джерела. «Ситуативні й об'єктивні афекти» у людей греко-римської доби. Страх перед богами. Різниця між уявленнями й страхами перед богом в греків і римлян. Антропоморфічне уявлення про світ богів у римлян. Страх смерті. *Elpis* і *spes* vs «очікування, думка і довід». Міт про Пандору (Гесіод) і негативне сприйняття надії. Надія на блаженне життя після смерті. Надії й страхи в повсякденному житті людини. Політика й маніпулювання страхами й надіями.

Середньовіччя. Типові страхи й надії середньовіччя. Природні страхи. Страхи й надії в окремих «станах». Колективні страхи й сподівання, зумовлені релігією. Як долали свій страх? Профілактичні акти примирення перед страхами. Ритуалізація подолання страхів. Очікування настання кінця світу. Пояснення паломництва. Велика, загальна готовність до насильства. Страхи й надії втілені у вчинках. Втілення страхів і надії в нормах світського суспільства: норми кримінального права, звичаї, твори мистецтва. Криваві вчинки як надія жити в пам'яті людей.

Новий час. Витіснення страху в нові часи. Колективні страхи перед епідеміями. Розпалювання і підсилення страхів як інструмент встановлення дисципліни серед підданих. Страхи як підстава переслідування євреїв, «циганів» (сінті і рома), жінок у процесах над відьмами, маргіналів, злочинців, еретиків тощо. Подолання страхів у мисленні еліт. Позбавлення страхів через пізнання й потреба мати страх. Мужність як гасло Просвітництва. Утвердження засад Просвітництва в XIX сторіччі. Нові, соціальні страхи в XIX сторіччі. Соціальні утопії XIX сторіччя та їх вплив на страхи людей. Марні надії у XX сторіччі. Страхи людей Західної Європи перед новими загрозами.

Основні поняття теми: «історична ментальність страху», «історична ментальність надії»; античність: «греко-римська тривожність», «страх перед богами», «страх смерті», «надія»/«очікування, думка, досвід», «міт про Падору», «непевне добро – надія», «страхи й надії повсякдення; середньовіччя: «страхи й надії середньовічних людей», «колективні страхи й сподівання», «страхи перед дияволом», «подолання страху», «ритуалізація страхів», «чаклунство», «зовнішнє подолання страхів», «очікування кінця світу», «вчинки і дії через страх»; нові часи: «колективний страх», «типи страхів», «тривалість страхів», «розумна дія і страх», «соціальні страхи», «сучасні страхи й надії».

Тема 10. Почуття радості, смутку і щастя в ментально-історичному вимірі

Античність. «Ковалі щастя й нещастя» в античну добу. Погляди античності на те, як приходять щастя й нещастя, радість і смуток. Залежність долі від богів. *Eudaimonia* – головне грецьке слово для вираження щастя. *Beata vita* – «щасливе життя». Щасливий той, хто має матеріальний статок, владу, авторитет, славу, красу, добре здоров'я, тобто

успішний – стале античне поняття щастя. Переконання про керованість долі всемогутніми богами. Гомер про уникнення нещастя і смутку. Педагогічне значення нещастя. Індивідуальна й колективна радість.

Середньовіччя. Утвердження уявлень про щастя й нещастя в протистоянні з нормами християнсько-релігійного світогляду. Смуток, образа, вигнання – низькі моральні цінності людей середніх віків. Другорядність земного щастя за св. Августином (до XIII сторіччя). Тлумачення меланхолії. Церква проти вираження надмірних афектів. Формування колективних та індивідуальних уявлень про радість і смуток в релігійній культурі. Осмислення проблем людського буття в XI – XII сторіччях. Задіяння образотворчого мистецтва в процесі нового оцінювання емоцій (готика, бароко). Радість і смуток як центральні дискурсні теми від XI сторіччя. Орієнтування на античність. Посилення взаємозалежності тематики щастя і філософського подолання скорботи. Жоанн Овіла «Архіплакальник» (1184). Формування світської придворної культури щастя і нещастя від середини XII сторіччя: Томасін Церклер «Книжка про манери» і «Валійський гість» та ін. Оброблення почуттів у ліриці трубадурів і міннезінгерів. Особистісне кохання в придворному світі. Придворні уявлення про краще життя. Придворні уявлення про щастя й нещастя в XIII сторіччі: нова теологія щастя, оперта на вчення Арістотеля. Близькість тематики щастя й нещастя у високому й пізньому середньовіччі.

Новий час. Щасливчик у новий час. Роль грошей як гаранта достатку і належності в нову добу. Різноманітність сприйняття та вираження індивідуальних та колективних радості, почуття щастя й пережиття смутку. Контроль за потягами як ознака цивілізованості. Утримання католицької системи цінностей «щасливого» життя в наслідуванні Христа. Контроль за потягами в утопіях ідеальної держави. Радощі розкошів та нової культури смаку в Європі XVII сторіччя. Віра у щастя шляхом революційних змін. «Кульмінація користі» утилітаристів. Втрата ілюзій щодо сподівань на щастя в XX сторіччі. Чи «макарони приносять щастя»? Пережиття «flow». Досвід світових воєн XX сторіччя й переосмислення людського щастя.

Основні поняття теми: «історична ментальність радості», «історична ментальність щастя», «історична ментальність смутку»; античність: «ментальне пережиття радості, смутку і щастя», «eudaimonia», «beata vita»/«щасливе життя», «античний щасливчик», «критерії античного щастя», «керованість долі», «інтелектуальна й моральна здатність людини і щастя», «повчальне нещастя», «індивідуальна радість», «колективна радість»; середньовіччя: «середньовічне уявлення про радість, смуток і щастя», «другорядна функція щастя», «проблеми людського буття»: «внутрішній рай», «безмежна радість», «Божа насолода», «фізичне та тестикулярне вираження емоцій», «подолання скорботи», «меланхолія», «світська придворна культура щастя і смутку», «суспільний ідеал щастя», «два рази два в емпіричності», «фігура печалі як алегорія»; новий час: «щасливчик» нового часу» («fortunatus»), «опанування афектів», «контроль за потягами», «цивілізованість», «усунення випадковостей й нещастя», «чесноти як щастя», «пережиття flow», «якість життя», «робота над скорботою» тощо.

Тема 11. Сфера та ментальність праці й свята

Античність. Праця в античну добу. Багатоманітність позначень праці та її іманентної оцінки в античну добу: праця як мука, зусилля, напруження; майстерність, старанність, ерудованість та солідність як вміння. Погляди та підходи до праці в різних соціальних групах. Зв'язок роботи зі соціальним статусом. Праця зі значенням і праця, що дискредитує. Ідеали громадянського суспільства і праця. Передумови до визнання і значущості праці. Природні види занять і поважливе ставлення до них. Поділ природної праці «за сферами компетентності» або за статевою ознакою. Чоловіча і жіноча праця. Зв'язок праці і свободи. Праця і політична діяльність. Трудова угода. Схожість відношення до праці в греків і римлян. *Свята і святкування в античну добу.* «Гетеротоп», «мораторій

на будні» як інсценізовані конкретною групою перерви у праці. Дні, присвячені богам. Організація часу за допомогою календаря у Греції й Римі. Грунтування античних свят на релігії та мітах. Свято як форма інтегрованості в суспільство. Порухення пристойності й вакханалія як характеристика свят. Свята для жінок. Свята правителів. Внесок свят у «християнізацію культури і суспільства» у період пізньої античності.

Середньовіччя. Антонімічна пара понять праця/свято в добу середньовіччя. Неозначеність поняття свята народних мовах. «Labor», «opus», «ars» – зусилля, результат, праця ремісника: основні поняття для означення праці. Трансформація «ars» у «art» у давньофранцузькій на позначення мистецької діяльності в кінці середньовіччя. Нова концепція праці наприкінці епохи середньовіччя. Свято – «otium», «acedia» й пов'язаність зі сферою монастирського життя. Вільний час для opus Dei, служби Божої. «Accedia» – поганий монах, який уникає фізичної праці й інтенсивної релігійності й впадає в інертну скорботу. «Negotium» – мирська діяльність/другорядна праця. Ставлення до роботи в рамках християнської релігії. Відмінність між чоловічою та жіночою працею. *Свято*. Позитивне значення свята в християнстві. Руйнування поганських свят. Заміна поганських свят літургією. Збереження античного календаря. Структуризація теорії і практики свята під впливом заборон. Суперечливе значення праці в монастирях. Бенедикт Нурсійський про доконечність фізичної праці. Зміни у царині праці й свята в часи Каролінгів (VIII – X сторіччя). Каролінгський Ренесанс – «ренесанс сміху»: «Жарти монахів». Зрушення в ідеології праці й свята в X і XIII сторіччях. Розквіт рицарського свята – турніру у «восени середньовіччя». Вплив розвитку міст на зміст праці і свята (X – початок XIV сторіччя). Тристановий поділ суспільства: молільник, воїн, працівник. Поява й інтегрування нових професій – професор університету й купець або «працівники». Боротьба проти неробства. Зневаження (більше, ніж будь-коли) фізичної праці. «Урбанізування» свята: перехід сільських свят у міста. Праця як нова соціальна й моральна цінність (від XIII сторіччя). Нові форми праці й відпочинку. Виникнення азартних ігор. Мотив вічного свята: казка про країну з молочними ріками – квінтесенція середньовічного погляду на працю/свято.

Новий час. Сфера праці та ментальність праці епохи нового часу. Характеристика сфери праці в до індустріальну й індустріальну добу. Живучість традиційних ментальностей та їх суперечність з новим світом. Внутрішня релігійна зумовленість сприйняття праці (до кінця періоду раннього нового часу): словник Фюрет'є (1724) про неприємну, важку та химерну працю. Роль Реформації в підвищенні значущості праці: формування «буржуазного» ставлення до світської професійної діяльності. «Праця як товар» у динамічних французькій, нідерландській та британській економіках. Робоча сила як індивідуальна власність – утвердження нової ментальності праці в XVIII – XIX сторіччях. Усвідомлення свободи через кваліфіковану працю (Франція): утворення «compagnonnages» – напівтаємних братств підмайстрів. Зміни в ставленні до праці в індустріальну епоху. Колективна ментальність щодо праці в індустріальному суспільстві: «антиреакція» vs «радість праці». Поява ментального поняття «споживач» наприкінці XIX – XX сторіччя. Споживацька свідомість як основний ментальний елемент працівників (друг половина XX сторіччя). «Свято праці» як продукт недавньої історії.

Основні поняття теми: «історична ментальність парці», «історична ментальність свята»; античність: «ergon»: зусилля, мука, напруження», «opus»: результат роботи, створене, витвір», «technites»: робітник», «економічна значущість праці», «соціальна значущість праці», «природна праця», «праця «за сферами компетентності»», «праця та свобода», «ретеротоп» або «мораторій на будіні», «святкування», «дні, присвячені богам», «античні свята», «мета свята», «комунікативне значення свята», «соціальне значення свята»; середньовіччя: ««labor», «opus», «ars» – «зусилля», «результат», «праця ремісника»», «otium»: «вільний час для opus Dei», «acedia»: «поганий монах», «negotium» – «мирська діяльність»/«другорядна праця», «праця в рамках християнської релігії», «чоловіча й жіноча праця», «Новий Заповіт і парця», «святковий день», «заборони веселощів», «часи Каролінгів», «неділя», «каролінгський Ренесанс», «Жарти монахів»,

«перший «вибух» святковості», «розвинок міст vs праця і свято», «працівники»: «професор університету», «купець», «урбанізація» свята», «раціоналізація свята», «азартні ігри»; нові часи: «релігійна зумовленість праці і свята», «праця як наперед визначена Богом діяльність», «теологічно обґрунтоване ставлення до праці», «корисна праця: Реформація», «ранньокapіталістичний характер праці», «праця як товар», «робоча сила як приватна власність», «усвідомлення свободи через кваліфіковану працю», «до індустріальної праці», «праця індустріальної доби», «виробник» vs «споживач», «свято праці» тощо.

Тема 12. Усталення ментальних понять про комунікацію

«Людина – це така істота, якій призначено жити в місті»

Арістотель

Античність. Інтераkції в античну епоху. Міжособистісна комунікація в Греції. Значення слова і мови. Значення *dialegesthai*. Значення *agorazein*. Мовне спілкування як неодмінна попередня форма філософської діалектики та формальної риторики. Мовне спілкування як незмінний медіум суспільного життя у демократії (Платон, Й. Буркгарт). Спрямовання слова та мови на емоційне пережиття співбесідника. Діалогічні моменти впливу в промовах, комедіях, трагедіях тощо. Поява й поширення письма в у Греції в середині VIII сторіччя до Р. Х. і поява нової форми комунікації. Передача інформації та повідомлень в умовах появи письма. Об'єднавчі функції комунікації та інформації. Писані норми у загальному устрої життя. Бібліотеки. Грамотність як запорука використання інформаційної системи. Статеві й соціальні критерії грамотності. Тлумачення грамотності як інструменту влади. Жага комунікації й грамотність. Незначні вияви над регіональної комунікативної системи в стародавній Греції. Робота пошти. Римська кур'єрська служба. *Asta urbis* за часів правління римських цезарів. Шляхи поширення інформації. Утворення інформаційної біржі у V – IV сторіччя до Р. Х. Обмін інформацією в межах транспортної системи Римської імперії. Розквіт туризму.

Середньовіччя. Комунікація в епоху середньовіччя. Середньовічна література як засіб прищеплення комунікативних суспільних ідеалів: «Пісні про Гільдебранда» (друга половина VIII сторіччя). Ексклюзивні комунікативні спільноти в у високому середньовіччі та їх класове відмежування. Виникнення придворної поезії та її соціальні функції. Порозуміння між членами придворного світу на мовному рівні. Розвиток єдиної придворної мови в XII сторіччі. Переважання французької мови та витіснення її народними мовами в XIV сторіччі. Уживання латини та придворних мов як свідчення використання мовного коду лише окремими групами (високе середньовіччя). Спосіб подолання комунікативного дефіциту в VIII – IX сторіччях. Словники й глосарії їх призначення. Усна поезія та її основні завдання – згуртування громадян. Перетворення *oral poetry* на писемну культуру. Участь жінок у придворному комунікативному процесі. Роздуми про розвиток виваженої комунікації: Кретьєн де Труа та Вольфрам фон Ешенбах (XII – XIII сторіччя). Придворний ідеал елітарної комунікації на початку XIII сторіччя. Найважливіший носії комунікації у середньовіччі – рукопис. Невербальна комунікація – символіка, жестикуляція, міміка. Комунікативна функція образотворчого мистецтва (фрески, вітварі, мініатюри).

Новий час. Масова комунікація в сучасних індустріальних державах. Спектр типів комунікації. Опосередкована публічна комунікація (Даніель Лернер). Процеси, що впливають на сфери комунікації: формування та уніфікація національних мов; ліквідація неграмотності; технізація. Міжособистісна комунікація. Зміна комунікативної поведінки. Мас-медійна комунікація.

Основні поняття теми: «історична ментальність спілкування»; античність: «інтераkції античності», «поширення письма», «міжособистісна комунікація», «грамотність і комунікація», «над регіональні комунікативні системи», «спосіб передачі

інформації», «обмін інформацією в Римській імперії»; середньовіччя: «середньовічна література як засіб комунікації», «енциклопедії», «словники», «глосарії», «усна поезія як засіб комунікації», «придворна комунікація», «мова придворної комунікації», «жінки у придворній комунікації», «придворний ідеал елітарної комунікації», «рукопис», «невербальна комунікація», «символіка, жестикуляція, міміка»; новий час: «масова комунікація», «уніфікація народних мов», «ліквідація грамотності», «технізація», «міжособистісна комунікація», «відмінність комунікативної поведінки», «мас-медійна комунікація».

Тема 13. Хто свій, а хто чужий в уявленнях європейців

«Поділ краєц здійснювати за внутрішньою старанністю або ницістю»

Александр Македонський

«Функція чужого як така – досі незмінна: воно є рівнем проєкції незадоволених фантазій і ціллю спрямування агресії, вилити яку в інший спосіб неможливо»

Цит. за Альбрехт Классен

Античність. Зв'язки між своїм і чужим в епоху античності як історія самоусвідомлення греків і римлян. Сфери встановлення меж між своїм і чужим: релігійна сфера, просвітницьке мислення тощо. Barbaros – чужинець той, хто не належить до кола сім'ї, його не вкоріненість у праві. Первісне значення слова «іноземець», «чужинець» – ворог, якого не захищало право. Правило (приватної) гостинності до ворога (грецький винахід). Гостинність як інституція – проксенія – дипломатична діяльність. Обов'язки проксена. Право громадянства як спосіб відмежування. Права metoikoi. Право у федеративних державах (від IV сторіччя). Соціальна та елітарна розмежованості (civitas Romana). Традиція упередження – утилітаризм. Цілі грецької та римської правової практики. Право раба, право полоненого vs право переможця. Демократія як спосіб протиставлення варварові: демократія – чесноти, тиранія – безчестя. Розвиток почуття вищості (від IV сторіччя до Р. Х.): «варвар, раб – еллін», «жінка – чоловік» тощо. Особлива ідеологія щодо Сходу (персів) – перша суттєва суперечність між Заходом і Сходом. Зрушення в оцінці варвара за часів походів Александра Македонського. Рефлексії над самоцентричністю й претензійністю римлян – право владарювання. «Замикання» імперії. Християнська теологія як спосіб «розмикання» імперії. Ставлення до чужинецьких богів. Значення торгівлі у формуванні відкритості й толерантності та взаємовигідного впливу. Мистецькі засоби розсування меж.

Середньовіччя. Ментальне сприйняття «іншого» в середньовіччі. Поняття «іншого» в історичній наці: Міхаель Гарбсмаєр про «чужого» як про соціокультурного відмінного. Основні суперечності між «своїм» і «чужим» як незмінне соціальне, культурне та релігійне протистояння (від епохи античності до епохи середньовіччя). Протистояння свого і чужого як неминучий зразок колективного пізнання. Вплив Святого Письма на «відмінність і неприродність». Карта світу – «Т» з центром у Єрусалимі (кінець XII – початок XIII сторіччя). Оповіді про дивні народи як спосіб бачити у своєму суспільстві «нормальність». Знецінення людей, що не належать до свого культурного кола. Пошук кульних контактів. Ментальні причини хрестових походів. Ментальні наслідки хрестових походів. Високий ступінь злиття з іншими культурами. Відмінності в межах своєї культури – «своя чужина» – соціальні компоненти чужого. «Нормативний чужий». Європейський «Каталог національних вад» Жакоба Вітрійського († 1240). Страх перед бідними та волоцюгами. Організована злочинність. «Свій» – благочестивий бідняк, «чужий» – професійний жебрак-волоцюга. «Чужий» у позитивному сенсі – святий.

Новий час. Уявлення про «свого» й «чужого» в нові часи. Зміна ментальних настанов після падіння Римської імперії (1453). Турецька загроза в ролі творця «загальноєвропейського почуття ідентичності». Європейський погляд на Схід. Перші

описи турецького гарему: Мері Вортлі Монтагу (1689 – 1762). Уявлення про хтивий схід. Іспанські завоювання й образ «чужого» єврея. Антисемітизм та його передреформаційний апогей. Ментальна настанова «чужого цигана». Відкриття «Нового Світу» й образ «чужого індіанця». Чужі Середній та Далекий Схід. Войовнича ненависть до чужинців. Фашизм. Європейська література й кінематограф у вивченні чужого (іншого). «Чуже» позбавлене місії «бути чужим» у ХХ сторіччі. Ставлення до чужого як елемент культури.

Основні поняття теми. «ментальний чужий», «ментальний свій»; античність: «barbaros», «ksenos», «країна перебування», «міжнародні» шлюби, «civitas Romana», «сконцентрованість на собі», «право переможця», «грецька вищість», «грецька свобода і орієнтальна деспотія», «безчесний ворог», «ідеологія орієнтального життя», «мудрість у варварів», «справжній і первинний логос», «чужі божества», «грек», «негрек»; середньовіччя: «свій/чужий у середньовіччі», «зразок колективного самопізнання», «елемент суспільного уявного», «інтегральна роль чужого», «приваблива далечинь» чи «ворожа чужина», «простір за межами відомого», «земний рай», «дивні народи», «нормальний народ», «культурне коло», «антикультура», «традиційні знання», «знання очевидців», «перехід в іншу культуру», «хроніка Вільяма Тіруса», «неформальна толерантність», «злиття з іншими культурами», «своя чужина», «соціальні компоненти чужого», «нормативний чужий», «донаціональна свідомість», «інтернаціонал шахраїв-волоцюг», «організована злочинність», «святий – позитивний чужий»; новий час: «загальноєвропейське почуття ідентичності», «хтивий схід» і «сексуальне паломництво ХХ сторіччя», «гастарбайтери», «антисемітизм», «протоколи сіоністських мудреців», «цигани» – «людина, що веде безладне життя», «язичник», «Новий Світ», «чужий індіанець», «чужий Середній і Далекий Схід», «фашизм», «функція чужого як така» тощо.

Тема 14. Ментально-історичний вимір влади

Античність. Структурний принцип управління та організації суспільства: підпорядковані й ті, хто підпорядковують. Особливі стосунки правителя з божеством: харизматична влада. Грецька харизматична влада на початку її історії (1200 – 900 роки до Р. Х.). Внесок греків у світову історію в сенсі влади – раціональне обґрунтування, організування та обмеження влади. Антагонізм влади і свободи в місті-державі. Підведення влади під етичні норми та правила, що впливали на політичні теорії до нового часу, як основна заслуга греків. Римський внесок у концепт влади: соціальна збалансованість і досвід світової імперії. Досвід та оцінка влади у грецькій мові: *kyrion eipai* (бути паном, панувати), *despoteia* (деспотія), *archein* (панування від початків), *kratein* (влада, побудована на вчинках) тощо. Форми влади: монархія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія. Системи влади: монархія, аристократія, демократія. Аристократія за Арістотелем. Грецька демократія: «блискуче почуття своєї влади» (демосу). Поділ політичної влади на інституції: народне віче, народний суд, ради та на установи. Розрізнення між приватним та публічним у римлян. Римська практика влади як гарантія стійкості римської влади. Римська «соціальна» структура. «Демонстративна» римська влада. Римське цезарство. Римська сімейна спільнота, як владна спільнота.

Середньовіччя. Колективне сприйняття влади та ставлення людей до влади в середньовіччі. Основні ознаки середньовічної практики влади та середньовічне мислення щодо влади: ґрунтування на привілейованості; оперття на ознаку гідності; обмеження влади відповідними нормами. Уявлення про правителя і владу. Уявлення про структуру влади. Ставлення до влади: боротьба проти тиску держави і влади. Правова свобода. Боротьба за «свободи». Опір недолікам системи тощо.

Новий час. Влада у новий час структурно і ментально. Зміна структур влади однієї особи на обґрунтовану правову владу – основа змін. Поняття «владна верхівка» (XV сторіччя) як вираження концепції політичних прав, типових для держави нового часу. Держава володар центральної монополії на право здійснення влади та права на стягнення

податків. Зменшення релігійного компоненту в межах влади. Поява ідеалу влади: влада як найвища цінність. Скерваність руху до необмеженої і централізованої влади (XVII – XVIII сторіччя). Зміна ставлення до влади в XX сторіччі: феномен критики влади в усіх сферах життя. Жан –Жак Руссо «Про соціальний контракт» (1754). Зміна парадигми влади: з опертя на авторитет на опертя на раціональність. Теологічне й раціональне обґрунтування влади чоловіка над жінкою. Критичне осмислення підвалин влади. Вирішальна форма демократичної ментальності. Ментальність ліберальних кіл. Пролетарсько-соціалістичні ухвалення проти влади монарха й буржуазії (ВФР і революції середини XIX сторіччя). Перемога ліберально-буржуазних політичних сил. Джон Стюарт Мілл про перенесення демократичного принципу влади на суспільство. Урівнення прав жінки й чоловіка: Дж. С. Мілл «Підкорення жінки» (1869). Соціально-політичні вимоги часу: урівнення прав між працею і капіталом або «конституційна фабрика». Збереження консервативної ментальності: Едгар Юліус Юнг про подолання «влади неповноцінних у масовій демократії». Сутність елітарної держави. «Зрада інтелігенції» в Європі. Новітні тоталітаризми. Гасла «нової лівиці»: Юрген Габермас, Андре Гора й критика новітньої владофобії.

Основні поняття теми: «історична ментальність влади»; античність: «феномен влади», «бути паном, панувати», «деспотія», «влада, побудована на вчинках», «влада, здобута в боротьбі, чи то в іграх», «форми влади»: «монархія», «аристократія», «олігархія», «демократія», «охлократія», «греки/негреки», «системи влади»: «монархія», «аристократія», «демократія», «конституції», «адресати влади», «грецька аристократія», «грецька демократія», «блискуче почуття своєї влади», «соціалізація статей»; «влада у Римі»: «potestas», «imperium», «domination», «subiecti», «regnum», «соціальна структура римського суспільства», «демонстративна влада»; середньовіччя: «державна та суспільство середньовіччя», «влада привілейованого», середньовіччя: «державна та структура середньовіччя», «практика влади та середньовічне мислення щодо влади: «влада привілейованих», «влада як ознака гідності, могутності та сили», «уявлення про правителя та владу»; «сприйняття влади підданими», «опір владі»; новий час: «структура, форма влади нового часу», «критичне переосмислення феномену влади», «ментальність ліберальних кіл», «боротьба з патерналізмом», «ментальність консервативних кіл», «демократичний соціалізм», «тоталітаризм», «нові ліві».

Тема 15. Європейська правова ментальність

«Право назване від справедливості»

Ульпіян
(† 228 рік до Р. Х.)

«Зустрілися милість та вірність; справедливість та мир поцілувалися»

Пс. 85, 11

Античність. Основні тенденції правової ментальності в греко-римську добу. Основні соціальні стосунки між людьми від початку класичної історії. Гомер «Іліада» й «Одіссея». Ознака «гомерівського» суспільства. Багатоманітна присутність божого. Стосунки між людьми й богами. Завдання правителя і жерця vs функція законодавця та інтерпретатора права. Прагнення до справедливого устрою світу: Гесіод «Труди і дні». Об'єктивна відсутність єдиного грецького права: 150 конституцій грецьких держав. Право в Атенах: право громадянства; право участі в політиці тощо. Поширення нормативних актів у Греції в VII – VI сторіччях до Р. Х. Nomos як вираження загального світового ладу для грецького громадянина V сторіччя до Р. Х. Процедура зміни nomos. «Позитивне» й «непозитивне» грецьке право. Римське право. Фази римського права. Поділ історії римського права згідно історії ментальності: фаза архаїчного права; фаза

республіканської конституції; елліно-римська фаза; римсько-християнська фаза. Характеристика державно-правових періодів античності: традиціоналістський, конституційний, аристократичний (М. Вебер), римський. Ставлення римлян до права у стилі *fides* як основу справедливості (Цицерон). *Fides* і природна справедливість: роз'яснення Ульпіяна (228 рік до Р. Х.). Принципи римського права в стилі «*vera philosophia*»: принциповий, очевидний і пізнаваний природний порядок; не заподій шкоди ближньому»; зв'язок етики та права.

Середньовіччя. Порядок мислення і співжиття у середньовіччі. Уявлення про співжиття в германців: «святість», «спасіння», «право сили», «пам'ять про померлих», «тілесний цент дій», «не усвідомлення свободи». Перший «злочинець» («порушник», «вовкулака») та його покарання. Поєдинок як судовий процес. Присяга та підтримка «помічників у присязі». Раннє й середнє середньовіччя про сконцентрованість вчинків у тілі людини – сила впорядкована тілесність. «Цивілізоване» вирішення конфлікту: рішення кероване тілесним центром влади. Диференційоване виконання вироку. Християнізація й виведення порядку й устрою зі Старого Завіту. Християнський судовий процес. Християнський Бог vs Бог права й істини. *Ordale* – суд Божий. Віра у пов'язаність істини і права сили. Нове розуміння смертної кари – «за мир Божий». Народження «сучасного кримінального права».

Новий час. Усвідомлення права у новий час. Усвідомлення індивідуальної свободи на принципі роздільності душі й тіла. Вибір душі між Духом Святим – добром і дияволом – злом. Пакт угоди (читай Іво Брешан «Астарот»). Переймання цивільного римського права часів правління цезарів, починаючи з XII сторіччя, як спосіб «розширення тіла правителя». «Ліквідація тілесності»: мірило – сила юридичного аргументу. Викладання права в законодавчих формулюваннях: досягнути, осмислити, і встановити (позитивізувати) дух людський. «Міське повітря дає свободу». Процес інквізиції – оприлюднення злочину. Тортури як методичний спосіб продукування істини. Нове розуміння порушника та ставлення до нього. Відмінності між церквою і державою. Зміни у ставленні до страти засудженого: злочинця треба любити. Зміни в уявленні про Страшний суд. Христос, що карає (Бог-суддя) і культ Діви Марії. Зміна сенсу кримінальної юстиції. Уявлення про соціально правову державу. Потреба у «моральних» людях у XXI сторіччі.

Основні поняття теми: «ментальні основи права»; античність: «право «гомерівського» суспільства», «право Атен», «законодавець», «закон», «природне право»; «римське право», «фази римського права», «фаза архаїчного права», «фаза республіканської конституції», «елліно-римська фаза», «римсько-християнська фаза», «нормативний пакет», «12 таблиць Юстиніана», «аристократична юриспруденція», «соціально зумовлений підхід», «*fides*», «*vera philosophia*», «*humanus*»; середньовіччя: «право, справедливість, моральність у середньовіччі», «святість чоловіка», «спасіння племені», «соціальне тіло», «злочинець» («порушник»), «покарання злочинця», «вчинок, що вбивав людину», «помічники у присязі», «дисциплінований», «цивілізований», «тіло короля», «стан хоробрих», «стан злочинців», «суд Божий», «нове розуміння смертної кари», «народження сучасного кримінального права»; новий час: «індивідуальна свобода», «ліквідація тілесності», «міське повітря дає свободу», «інквізиція», «методичне продукування істини», «порушник», «кара соціалізації», «Страшний Суд», «Бог-суддя», «сенси кримінальної юстиції», «привселюдне оголошення зізнання», «театр права», «соціальна правова держава», «свобода совісті», «моральність у сенсі Канта», «легальність», «моральні люди» тощо.

Тема 16. Мислення щодо природи та довкілля

«Фіалки пахли як скажені»

Володимир Кобзар
«Запах фіалки» (2018)

Античність. Засади сприйняття античними людьми природи й довкілля. Основні принципи ставлення греків та римлян до природи й довкілля: любов до природи; страх перед природою; поклоніння божественному в природі; сприйняття себе як володаря над природою. Ставлення в давнину до тварин. Захист тварин та вегетаріанства школою Піфагора (VI сторіччя до Р. Х.). Амбівалентне ставлення до тварин. Традиції безжального ставлення до тварин (Атени, VI – V сторіччя до Р. Х.). Ригористичне використання тварин. Любов до тварин: утримання домашніх тварин (IV сторіччя до Р. Х.). Гомерове свідчення про сприйняття краси рослинного світу. Вирощування декоративних рослин (близько 600 року до Р. Х.). Римські сади і садівники. Оформлення ландшафту (відсилання до бароко). Елементи ландшафту, які вважали гарними (опанований, окультурений ландшафт). Мешкання за містом (від II сторіччя до Р. Х.). Античний страх перед природою як страх перед богами. Поклоніння божественному в природі: божества природи. Уява про владу людини над природою попри її неузгодженість з віруваннями: «мілітаристський» метод характеристики стосунків між людиною та довкіллям. Завоювання природи в епоху античності: Цицерон про «другу природу». Дискусії й суперечки про ставлення до природи.

Середньовіччя. Мислення середньовічної людини щодо довкілля. Європейський ліс – «територія асоціального». Традиція полювання й початку заповідних зон. Окультурення земель: нідерландська система осушення (з X сторіччя); осушення болотистих територій в Східній Англії (XII сторіччя); осушення пониззя річки По в Північній Італії (VIII – IX сторіччя). «Антропогенне порушення екологічної рівноваги». Виробництво гідроенергії в VIII – IX сторіччях. Розвиток промисловості й проблема забруднення довкілля: добування руди, вугілля, деревини; виплавляння заліза за «правом, як майже завжди», оскільки «було поставлено «на службу задоволення оптимальних людських потреб»; використання бурого й кам'яного вугілля й досягнення «межі подразнення» тощо. Забруднення повітря й боротьба проти цього явища середньовічних достойників. Завоювання природи в епоху середньовіччя: ера винищення лісів у Європі XII – XIV сторіч. Перші заборони винищення лісів у XIII сторіччі. Суспільне сприйняття ставлення змін до природи: перемога економічних інтересів. Антропогенне переформування колишнього ландшафту в XIII – XV сторіччях. Дослідження клімату. Зміни європейського клімату. Похолодання 1310 – 1330 років та його наслідки для людини. Опустіння в Північній та Центральній Європі (XV сторіччя). Буревій і економічна вигода людині. Компенсація збитків: насадження лісів у XIV сторіччі. Ідеї Петера Штримера про насадження ялинок. «Принцип винного» у відшкодуванні збитків, завданих довкіллю. Природа та ліс як об'єкти символіки. Підпорядкування персоніфікованої інституції natura Богові. Ліс як символічне місце у середньовічній літературі. Рецепція природи в образотворчому мистецтві. Альберт Магнус († 1280) як найкращий знавець рослин. Філософські ідеї номіналізму та франко-фламандська творчість (XIV сторіччя). Ставлення до тварин: до і після Просвітництва. Епос про тварин. Процеси над тваринами. Пізнання природи, як створеної Богом книги в пізньому середньовіччі.

Новий час. Ментальні зміни у ставленні до природи в епоху нового часу. Зміни ставлення до природи як справа елітарної культури. Християнські та забобонно-анімістичні уявлення людей нового часу та незмінність ставлення до природи до XIX сторіччя. «Вигнання» демонічних сил з природи в XVIII – XIX сторіччях. Сприйняття людьми епохи природи: образ недосконалої, ослабленої, з одного боку, гармонійної, врівноваженої, з іншого. Образ недосконалої природи в XVII сторіччі й прагнення оволодіння нею. Образ гармонійної, досконалої структури природи з XVIII сторіччя. Вивчення природи – доступ до Бога в царині фізико-теології. «Буржуазний» принцип «природності». Диференційоване сприйняття природи в XIX сторіччі. Сентименталізм романтиків і захист тварин. Перший закон про захист тварин 1822 року у Великій Британії. Природа як поняття політичної боротьби. Віра у прогрес. Природа, наділена

історією. Амбівалентний образ природи наприкінці XIX сторіччя. Зміни у природі та її сприйнятті в процесі індустріалізації, урбанізації, модернізації довкілля. Рухи за збереження природи в XX і XXI сторіччях.

Основні поняття теми: «ментальне сприйняття природи й довкілля»; античність: «сприйняття природи та довкілля в античні часи», «любов до природи», «страх перед природою», «поклоніння божественному в природі», «сприйняття себе як володаря над природою»; середньовіччя: «асоціальний ліс», «окультурення земель», «природні ресурси», «забруднення довкілля», «боротьба за довкілля», «межі подразнення», «боротьба з природою, перемога над нею», «клімат», «природа як об'єкт символіки», «чуттєві асоціації з природою», «ставлення до тварин»; новий час: «образ недосконалої природи», «образ гармонійної природи», «двірський принцип контролю над природою», «Божественна природа», «буржуазний принцип «природності»», «природне» як стале», «назад до природи», «закінчення історії природи», «початок історії природи».

Тема 17. Уявлення й концептуалізація простору

«... насолоджуватися земним...»

Франческо Петрарка (1336)

Античність. Сприйняття простору й території в епоху античності. Джерела й засоби осягнення уявлень про простір античної людини. Тексти локального й міжнародного характеру освіченого (панівного) суспільства як джерела. *Chora / region, topos / locus* – двовимірна сфера – простір в уявленні античності. Уявлення про батьківщину як про оточене мурами місто (Геродот). Перехід від сприйняття направлено простору до сприйняття обмежено простору (Германн Шмітц). Уявлення про простір Гекатея Мілетського (близько 500 року до Р. Х.): Європа і Азія. Поділ світу на три частини Геродотом (V сторіччя до Р. Х.): Європа, Азія і Африка. Орієнтація на водойми та схильність до схематизації космографічних уявлень. Межі хаосу та реальності – ментальне завдання античності. Уявлення Гомера як уявлення більшості (Темні Сторіччя X – VIII сторіччя до Р. Х.). Йонійська філософія у виробленні власних уявлень (VI – IV сторіччя до Р.Х.). Священна територія в уявленні середземноморських народів. Основний досвід просторового сприйняття – архітектура – храм – *cella*. Рішучий крок еллінізму «ззовні до середини». Споруди для громадянських потреб і створення ілюзорної архітектури. Опанування простору в стародавньому Римі в підпорядкуванні потребам суспільства. Вихід за межі господарської споруди – просування римських уявлень. Римський «мир» позбавлений агресивного характеру панування. Вплив скульптури на сприйняття простору в епоху античності.

Середньовіччя. Середньовічні виміри простору: «неточність». Природні й релігійні небеса, їх співпадіння їх призначень. Суспільне застосування неба. Поділення гомогенної для сучасної людини території на зони в людини середньовічної. «Просторова пам'ять істотно залежить від рівня освоєння території». *Terra incognita* – злиті в одне – дикі хащі. Зміни в уявленнях про простір продовж 1000 років. Перевага вертикального над горизонтальним: готика, підвищення жінки у любовній ліриці, перенесення житла з низини на підвищення. Впровадження перспективи в малярстві як ментально-історичне явище. Станова й статєва належність і сприйняття простору. Різна правова якість середньовічних приміщень. Виникнення приватного приміщення для окремої особи в XIV сторіччі. Зона різного ступеня святості. Особлива конотація роздоріжжя: «оснащення» розп'яттями. Святе місце як аналог хрестового вітваря у церкві – ідеал сталості місця. Єдність церковного місця з небом. Спрямування головної вісі церкви на Схід. Нота «демократичності» готичної церкви тощо.

Новий час. Концепції та уявлення простору в новий час. Переплетення сприйняття простору й сприйняття як такого в людини нового часу: «чого не можна уявити, те й не

приймається»; пряме й опосередковане сприйняття простору; абстрактно-фізичний і феноменологічний простір (суб'єктивно пережитий простір). Вторгнення у простір: відкриття Колумбом Америки. Початок реалістичного уявлення про світ: картографування. Відкриття ландшафту як суттєвого елементу уявлень про простір: Франческо Петрарка. Погляд людини у простір – гріховне зухвальство. Нове естетичне сприйняття простору в міській культурі XVI сторіччя. Нове ставлення до єдиного абсолютного простору реалізоване у подорожах, відкриттях, дослідженнях. Часи географічних досліджень. Втілення нового бачення простору в мистецтві бароко. Відання переваги відомому простору в XVIII сторіччі в умовах обмеженого розвитку міст: виникнення косморам. Простір під назвою «світ» (XIX сторіччя). Роль транспорту в опануванні простору. Зонування та стандартизація простору посередництвом функціоналізму. Зображення різної реальності простору – новинка кінця XX сторіччя: «віртуальний» та «пластичний» простір. «Постмодерні» уявлення про простір: просторова гнучкість змінюваності; особливе місце людини в просторі. Продукування простору формами культури та знаків. Технічні передумови нових способів сприйняття простору.

Основні поняття теми: «історико-ментальне розуміння простору й території»; античність: «chora/region, topos/locus – двовимірна територія», «сприйняття батьківщина», «впорядкована сила закритих/відкритих водойм», «схематизація космографічних уявлень», «поділ світу», «практична географія Геродота», «орієнтальне уявлення про Землю», «священна територія», «уявний простір – архітектура – храм – громадська споруда», «простір і скульптура», «простір і римська архітектура», «антична людина у просторі», «софістика»; середньовіччя: «приблизний вимір простору», «небесний і підземний світ», «небо як суспільний простір», «поділена зона», «просторова пам'ять і освоєння території», «вертикальний простір», «перспектива організації простору», «станова належність і простір», «статева належність і простір», «освячення простору», «простір церкви», «міський простір», «сільський простір» тощо; новий час: «суспільні та культурні уявлення про простір», «зображення простору», «ставлення до простору», «зразки поведінки у просторі», «споглядання простору», «єдиний абсолютний простір», «географічні дослідження простору», «технізація й уявлення про простір», «лінійний простір», «віртуальний простір», «подоланий простір», «модерний простір», «постмодерний простір», «створений простір», «справжній Тіроль».

Тема 18. Уявлення про Час, Історію

*«Філософа з людини зробила думка про те, що вона, хоча час її життя
небезмежний і короткий..., пізнала вічність і необмеженість у часі речей, і побачила
все, що коли-небудь буде...»*

«Сучасності досить для нашого щастя»

Цит. за: Карлом-Фрдріхом Гаєром

*«Одягатися, їсти, призначати зустрічі, спати, прокидатися – усе за
годинником»*

*Правитель Непалу,
відвідавши Англію 1850 року*

Античність. Уявлення про час/історію в античну добу. Індивідуальне та колективне сприйняття часу. Сприйняття часу: раціональний світогляд в опануванні вічності. Персоніфікація часу грецькою мітологією. Бог сонця Хронос, що встановлює закон про початок і кінець: «час» (chronos) стосується людини, «вічність» (aion) – богів. Відчуття життя і часу у людей епохи античності: життя в теперішньому, відсутність минулого й майбутнього. «реабілітація часу, над яким довго тяжів присуд вічності»: стоїцизм та

епікурейство. Уявлення про обмежений час людини: вклад грецького атомізму. «В античної людини не було проблем з історією». Уявлення про поступ, як про течію подій. Відсутність справжнього історичного мислення в Цицерона, Діодона, Лукреція, Полібія та Ксенофонта аж до раннього середньовіччя. Неминучість фатуму, який позбавляє історію будь-якого вирішального впливу. Зникнення апокаліптично-есхатологічної свідомості й проблема історії. Категорія буття в християнстві. Св. Августин Аврелій «Про град Божий». Історія як священна історія, унікальна й незворотна. Історія, що обійшла теологію й стала визначальною величиною європейського мислення, яке власне цим й відрізняється від античного.

Середньовіччя. Про «історичну ментальність» та ставлення до часу/історії населення (письменного освіченого прошарку) в середні віки. Знання середньовіччя про «природний» та «історичний» час. Обчислення часу. Уявлення про два рівні часу: «сакральний» час та «земний» час, а також «час блаженних». Долання часових просторів у видіннях. Св. Августин про вимірювання часу. Вчення про числа і час. Потреба у «точному часовому визначенні подій». «Час церкви»: раннє і високе середньовіччя. Зрушення у ставленні до часу в пізньому середньовіччі: «час торговців», «час міст». Перехід «від теологічного до технологічного часу» в XIV сторіччі. Потреба в точному обчисленні часу, бо «час – це гроші». Історія. Розуміння історії в середні віки. Історія – історіографія розповідного характеру з властивими критеріями правдивості. Зміст історіографії (Гуго Сент-Вікторський; † 1141): орієнтована на дію, її виконавця, час і місце. Функція історії: щоб її достопамятні події пам'ятали. Відведення чільного місця історичному мисленню, розумінню історії. Значущість історії в писемній культурі. «Придворна історія» літературного та історичного характеру. Час та історія та їх взаємна пов'язаність.

Новий час. Ставлення до часу/історії в нові часи. Витіснення старих уявлень про час у XIV сторіччі. Орієнтування в часі за природними циклами мешканцями міст і сіл до XVIII – XIX сторіч. Штучний поділ дня на години. «Колонізація» ночі як часу праці. Заміна хронологічною монотонністю (слово «винайдене» в XVII сторіччі) уявлення про різну щільність часу (інтенсивне літо, спокійна зима; періоди з великою кількістю святкових днів). Збереження традиції поділу часу за звичаями (з прив'язаністю до природи) в XIX сторіччі на підставі мешкання більшості населення в селі. Уявлення європейців XIX сторіччя про майбутнє. Уявлення європейців XIX сторіччя про історію. Відмінність у поглядах а час між середньовіччям і новим часом: погляд з «активної позиції». Час як абстрактна величина також у розмовній мові. Поширення обчислення часу за годинами. Прийняття конвенції єдиного часу наприкінці XIX сторіччя. Суб'єктивне сприйняття часу: Картезій, Спіноза, Берклі, Г'юм, д'Аламбер, Кант тощо. «Час і темп» котрий встановлює людина – принцип музичного мистецтва. Перетворення психологією XX сторіччя суб'єктивності сприйняття часу на предмет своїх досліджень. Враження про прискорений «біг» часу в сучасній людині (кінець XVIII сторіччя). Чинники, що прискорили час: технологізація хронометра; оцінювання людської діяльності за часом; розмноження пропозицій завдяки комунікації тощо. Комерціалізація часу. Точний час як цінність. Погодинна оплата часу. Запровадження літнього й зимового часу. Зміна розуміння історії за ідеалом максимальної точності. Розширення меж історії за Ренесансу: «Я хочу все, що відбувається в історії: вся історія добра» (Скалігер). Історія як відкритий процес: (Хроніка світу (1493) Германа Шеделя). Механічний принцип періодизації історії (100 років, XVI сторіччя). Вкорінення у свідомості сучасників зміни сторіч у 1700 році. Структуризація історії часу: початок від Р. Х. Поширення концепції про історію, створеної винятково людиною: Руссо: історія як історія нещастя, Вольтер: час як набір злочинів та дурниць. Поява уявлень (не без істотних імпульсів з боку гегелівської історичної філософії та біологічної теорії) про прогресивність історичного розвитку (до XIX сторіччя). Фактори вирівнювання оптимістичного уявлення про історію. Зневіра у прогресі в XX сторіччі як усталення нового компоненту ментальності. Модернізація життя і збереження того, що зникає. Практика точного планування життя.

Основні поняття теми: «історико-ментальне відношення до часу, історії»; античність: «космічний лад», «стосунок між космічним ладом і людиною», «персоніфіковане втручання божого у людський світ», «час, який забезпечують боги», «персоніфікація часу», «бог Хронос», «створення часу людського», «вічність», «час і вічність», «вічність Бога», «свідоме сучасне», «несвідоме майбутнє», «обмеження себе сучасним», «уявлення про історію/поступ», «антична історія, що не була проблемою», «течія подій», «циклічність часу», «історія, що стало проблемою у ранньохристиянські часи», «історія – священна історія, унікальна й незворотна»; середньовіччя: «природний та історичний час», «обчислення часу» за «природою», за «звичкою», за «авторитетом», «час створений Богом», «час як змінність», «сакральний час», «земний час», «час як рух», «практичне ставлення до часу», «час торговців», «час міст», «від теологічного до технологічного часу», «контроль за часом», «час – це гроші», «уявлення історії», «історія – історична оповідь з метою історичного пізнання», «історія – заснована і керована Богом священна історія», «історія – час і події»; новий час: «традиційні часові структури», «колонізація часу», «обчислення часу», «ознаки нової вразливості щодо часу», «неймовірна швидкість часу», «нервозність», «комерціалізація часу», «зберегти те, що зникає», «футуристична література».

Теми семінарських занять / Денна форма

№ з/п	Тема	Кількість годин
1.	Тема 1. До теорії і практики історії ментальності 1. Становлення дисципліни «історія ментальності» 2. Поняття «історія ментальності» 3. «Історія ментальності» й інші науки	2/2
2.	Тема 2. Індивід. Сім'я. Суспільство 1. Погляди античності на індивіда й суспільство 2. Концепція сприйняття й розуміння особи й суспільства в середньовіччі 3. Західноєвропейська сім'я й самоідентифікація	2/2
3.	Тема 3. Про розуміння сексуальності й кохання в історії 1. Ставлення античної людини до кохання, еротики й сексуальності 2. Історичні зміни в розуміння сексуальності й кохання в середньовіччі 3. Розуміння сексуальності/кохання в Новий час	2/2
	Тема 4. Релігійність: шлях до «розчаклування» світу 1. Людина і релігій в епоху греко-римської античності 2. Середньовіччя як «епоха віри» 3. «Розчаклування» Європи: релігійність в XIX – XXI сторіччях	0/2
4	Тема 9. Ментальні страхи й надії європейця 1. Страхи й надії в античну добу 2. Типові страхи й надії середньовіччя 3. Витіснення страху в нові часи	2/2
5	Тема 12. Усталення ментальних понять про комунікацію 1. Інтерації в античну епоху 2. Комунікація в епоху середньовіччя 3. Масова комунікація в сучасних індустріальних державах	2/2
6	Тема 13. Хто свій, а хто чужий в уявленнях європейців 1. Зв'язки між своїм і чужим в епоху античності як історія самоусвідомлення греків і римлян	2/2

	2. Ментальне сприйняття «іншого» в середньовіччі 3. Уявлення про «свого» й «чужого» в нові часи	
7	Тема 14. Ментально-історичний вимір влади 1. Влада як структурний принцип управління та організації античного суспільства 2. Колективне сприйняття влади та ставлення людей до влади в середньовіччі 3. Влада у новий час структурно і ментально	2/3
8	Тема 15. Європейська правова ментальність 1. Основні тенденції правової ментальності в греко-римську добу 2. Порядок мислення і співжиття у середньовіччі 3. Усвідомлення права у новий час	2/2
9	Тема 16. Мислення щодо природи й довкілля 1. Засади сприйняття античними людьми природи й довкілля 2. Мислення середньовічної людини щодо довкілля 3. Ментальні зміни у ставленні до природи в епоху нового часу	2/2
10	Тема 17. Уявлення й концептуалізація простору 1. Сприйняття простору й території в епоху античності 2. Середньовічні виміри простору 3. Концепції та уявлення простору в новий час	2/2
11	Тема 18. Уявлення про Час, Історію 1. Уявлення про час/історію в античну добу 2. Про «історичну ментальність» та ставлення до часу/історії населення в середні віки 3. Ставлення до часу/історії в нові часи	2/3
Разом		22/26

Теми для самостійного вивчення

№ з/п	Тема	Кількість годин
1.	Тема 4. Релігійність: шлях до «розчаклування» світу 1. Людина і релігій в епоху греко-римської античності 2. Середньовіччя як «епоха віри» 3. «Розчаклування» Європи: релігійність в XIX – XXI сторіччях	5/3
2.	Тема 5. Історичний шлях людини «між тілом і душею» 1. Уявлення про душу й тіло в греко-римську добу 2. Уявлення про душу і концепція тілесного в людей середньовіччя 3. Розвиток стосунку тіла до душі в епоху нового часу	5/5
3.	Тема 6. Зневага, боязнь і подолання хвороби в історії 1. Сприйняття хвороби як трагічного екзистенційного феномену в грецько-римському суспільстві 2. Уявлення про хвороби в середньовіччі 3. Зміна розуміння хвороби в епоху нового часу	7/7
4.	Тема 7. Рефлексії про вік 1. Античні рефлексії щодо перебігу фаз життя людини 2. Нормативні уявлення про вік у середньовіччі 3. Загадка Сфінкса: теоретичні й нормативні уявлення віку в новому часі	7/7
5.	Тема 8. Екзистенційний та інституційний вимір смерті 1. Уявлення про смерть в орієнтальному, грецькому та	7/5

	римському суспільствах 2. Уявлення щодо «останніх справ» у середньовіччі 1. Інституційне й ментальне «витіснення» смерті в нові часи	
6	Тема 10. Почуття радості, смутку й щастя в ментально-історичному вимірі 1. «Ковалі щастя й нещастя» в античну добу 2. Утвердження уявлень про щастя й нещастя в протистоянні з нормами християнсько-релігійного світогляду 3. Щасливчики у нові часи	7/7
7.	Тема 11. Сфера та ментальність праці й свята 1. Праця і свято в добу античності 2. Антонімічна пара понять праця/свято в середньовіччі 3. Сфера праці та ментальність праці епохи нового часу. Ментальність свята	7/7

Теми семінарських занять. Заочна форма

№ з/п	Тема	Кількість годин
1.	Тема 3. Про розуміння сексуальності й кохання в історії 1. Ставлення античної людини до кохання, еротики й сексуальності 2. Історичні зміни в розуміння сексуальності й кохання в середньовіччі 3. Розуміння сексуальності/кохання в Новий час	2/2
2	Тема 13. Хто свій, а хто чужий в уявленнях європейців 1. Зв'язки між своїм і чужим в епоху античності як історія самоусвідомлення греків і римлян 2. Ментальне сприйняття «іншого» в середньовіччі 3. Уявлення про «свого» й «чужого» в нові часи	2/2
3	Тема 16. Мислення щодо природи й довкілля 1. Засади сприйняття античними людьми природи й довкілля 2. Мислення середньовічної людини щодо довкілля 3. Ментальні зміни у ставленні до природи в епоху нового часу	2/2
4	Тема 17. Уявлення й концептуалізація простору 1. Сприйняття простору й території в епоху античності 2. Середньовічні виміри простору 3. Концепції та уявлення простору в новий час	2/2
5	Тема 18. Уявлення про Час, Історію 1. Уявлення про час/історію в античну добу 2. Про «історичну ментальність» та ставлення до часу/історії населення в середні віки 3. Ставлення до часу/історії в нові часи	2/2
Разом		10/10

Питання для контролю

1. Становлення дисципліни «історія ментальності»
2. Поняття «історія ментальності»
3. «Історія ментальності» й інші науки

4. Погляди античності на індивіда й суспільство
5. Концепція сприйняття й розуміння особи й суспільства в середньовіччі
6. Західноєвропейська сім'я й самоідентифікація в новий час
7. Ставлення античної людини до кохання, еротики й сексуальності
8. Історичні зміни в розуміння сексуальності й кохання в середньовіччі
9. Розуміння сексуальності/кохання в новий час
10. Людина і релігій в епоху греко-римської античності
11. Середньовіччя як «епоха віри»
12. «Розчаклування» Європи: релігійність в XIX – XXI сторіччях
13. Страхи й надії в античну добу
14. Типові страхи й надії середньовіччя
15. Витіснення страху в нові часи
16. Інтерації в античну епоху
17. Комунікація в епоху середньовіччя
18. Масова комунікація в сучасних індустріальних державах
19. Зв'язки між своїм і чужим в епоху античності як історія самоусвідомлення греків і римлян
20. Ментальне сприйняття «іншого» в середньовіччі
21. Уявлення про «свого» й «чужого» в нові часи
22. Влада як структурний принцип управління та організації античного суспільства
23. Колективне сприйняття влади та ставлення людей до влади в середньовіччі
24. Влада у новий час структурно і ментально
25. Основні тенденції правової ментальності в греко-римську добу
26. Порядок мислення і співжиття у середньовіччі
27. Усвідомлення права у новий час
28. Засади сприйняття античними людьми природи й довкілля
29. Мислення середньовічної людини щодо довкілля
30. Ментальні зміни у ставленні до природи в епоху нового часу
31. Сприйняття простору й території в епоху античності
32. Середньовічні виміри простору
33. Концепції та уявлення простору в новий час
34. Уявлення про час/історію в античну добу
35. Про «історичну ментальність» та ставлення до часу/історії населення в середні віки
36. Ставлення до часу/історії в нові часи
37. Уявлення про душу й тіло в греко-римську добу
38. Уявлення про душу і концепція тілесного в людей середньовіччя
39. Розвиток стосунку тіла до душі в епоху нового часу
40. Сприйняття хвороби як трагічного екзистенційного феномену в грецько-римському суспільстві
41. Уявлення про хвороби в середньовіччі
42. Зміна розуміння хвороби в епоху нового часу
43. Уявлення про смерть в орієнтальному, грецькому та римському суспільствах
44. Уявлення щодо «останніх справ» у середньовіччі
45. Інституційне й ментальне «витіснення» смерті в нові часи
46. «Ковалі щастя й нещастя» в античну добу
47. Утвердження уявлень про щастя й нещастя в протистоянні з нормами християнсько-релігійного світогляду
48. Щасливчики у нові часи
49. Праця і свято в добу античності
50. Антонімічна пара понять праця/свято в середньовіччі
51. Сфера праці та ментальність праці епохи нового часу. Ментальність свята

Джерела та методичне забезпечення навчальної дисципліни

А) Джерела

1. Августин св. Сповідь / Переклад з латини Юрія Мушака; Видання третє. – Київ: Основи, 1999. – 319 с.; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/sk750294.pdf>
2. Адамс Дж. Про природжену аристократичність / Джон Адамс / Переклад з англ. Олександр Мокровольський // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 249 – 251.
3. Аквінський Тома. Вступ до мислення. Бог, буття і пізнання / Тома Аквінський. – Київ: Дух і Літера, 2012. – 408 с.
4. Антологія молодішої поезії США / Переклад з англ. Тарас Малкович. – Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. – 279 с.
5. Аристотель. Метафізика; О душе / Аристотель // Сочинения: в 4-х томах. – Москва: Мысль, 1975. – Т. 1. – С. 507 – 521.
6. Аристофан. Комедии: в 2-х томах / Аристофан / Комент. В. Яхно. – Москва: Искусство, 1983. – Т. 2. – 520 с. [Про Пташок, Лісістрата, Жінок на святі Фесмофорій, Жаби, Жінки в Народних зборах].
7. Арістотель. Поетика / Арістотель / Авт.-упорядн. Т. Михед, Ю. Якубіна. – Київ: Центр навч. літератури, 2006. – 299 с.
8. Арістотель. Політика / Переклад з давньогр. та передм. О. Кислюка. – Київ: Основи, 2000. – 239 с.
9. Аристофан. Хмари / Аристофан / Авт.-упорядн. Т. Михед, Ю. Якубіна. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 245 – 292.
10. Беббіт І. Моральна уява: Берк і Руссо / Ірвін Беббіт / Переклад з англ. Степана Кошарного // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 166 – 178.
11. Белламі Р. Три моделі права і громадянства / Річард Белламі // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 974 – 997.
12. Берк Е. Збереження та зміни / Едмунд Берк / Переклад з англ. Олександра Мокровольського // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 474 – 480.
13. Берк Е. Мораль і історія / Едмунд Берк / Перлад з англ. Олександра Мокровольського // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 369 – 371.
14. Берк Е. Релігія і громадянське суспільство / Едмунд Берк // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 143 – 152.
15. Берк Е. Свобода і влада / Едмунд Берк / Переклад з англ. Василя Лісового // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 286 – 287.
16. Берк Е. Свобода і влада / Едмунд Берк / Переклад з англ. Ніни Поліщук // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 281 – 285.
17. Берлін І. Два концепти свободи / Ісайя Берлін // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 531 – 567.
18. Блох Е. Принцип надії (рос.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.redflora.org/2012/08/blog-post_13.html
19. Бравсон О. Лібералізм і прогрес / Орест Бравсон / Переклад з англ. Андрія Бондаря // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 505 – 515.
20. Брешан І. Астарот / Іво Брешан. – Київ: «видавничий Дім «Комора», 2017. – 472 с.
21. Вебер М. Протестантська етика і капіталізм / Читиво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litorpys.org.ua/weber/wbr.htm>
22. Веллс Г. Дж. Машина часу / Герберт Джордж Веллс. – Харків: Фоліо, 2003. – 480 с.
23. Вергілій. Буколіки. Публій Вергілій. Марон // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 536 – 538.

24. Вергілій. Георгіки. Публій Вергілій. Марон // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 540 – 543.
25. Вергілій. Енеїда / Публій Вергілій Марон / Переклад М. Білика. – Київ: Дніпро, 1972. – 355 с., або Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. – Кн. 1. – С. 31 – 276; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ae-lib.org.ua/texts/vergilius_aeneis_ua.htm
26. Вінсент Р. Дж. Права людини і культурний релятивізм / Р. Джон Вінсент // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 936 – 957.
27. Вулф В. Орlando (рос.) / Вирджиния Вулф. – Москва: Азбука-Классика, 2010. – 304 с.
28. Вулф В. Хвилі / Переклад з англ. А. Познякової. – Львів: Видавець Познякова А., 2013. – 308 с.
29. Гай Пліній Старший. Перлина Клеопатри / Гай Пліній Старший // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. – Кн. 1. – С. 312.
30. Гауз Дж. Індивідуальність. Ліберальні теорії людини / Джералд Гауз // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – 199 – 228.
31. Геродот. Історія в дев'яти книгах / Переклад: А. Білецький. – Київ: Наукова думка, 1993. – 576 с.
32. Гесіод. Роботи і дні / Гесіод // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 121 – 130.
33. Гічкок А. Психопат: Оповідання (рос.) / Альфред Гічкок. – Москва: Вече, 2005. – 384 с.
34. Гайзінга Й. Homo Ludens [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Heizynha_Yohan/Homo_Ludens/
35. Гомер. Іліада. Одиссея / Гомер // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 70 – 120.
36. Горацій. Метаморфози / Квінт Горацій Флак // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. Кн. 2. – С. 221 – 507.
37. Горацій. Оди / Квінт Горацій Флак // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. – Кн. 2. – С. 8 – 105.
38. Горацій. Послання / Квінт Горацій Флак // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. Кн. 2. – С. 172 – 196.
39. Грей Дж. Про негативну й позитивну свободу / Джон Грей // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 583 – 602.
40. Грін Т. Г. Про різні значення слова «свобода» у зв'язку з волею та моральним поступом людства / Томас Г. Грін // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 441 – 457.
41. Гьоте Ф. Доктор Фауст / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=145>
42. Гьоте Ф. Західно-східний диван (рос.) / Гьоте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://imwerden.de/pdf/goethe_zapadno-vostochny_divan_1988_text.pdf
43. Данте А. Божественна комедія / Аліг'єрі Данте / Переклад Євгена Дроб'язка. – Харків: Фоліо, 2001. – 608 с.; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ae-lib.org.ua/texts/dante_divina_comedia_ua.htm
44. Дефо Д. Робінзон Крузо / Даніель Дефо. – Київ: Котигорошко, 1993. – 248 с.

45. Дізраелі Б. Небезпека демократії / Бенджамін Дізраелі / Переклад з англ. Олександра Тереха // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 535 – 536.
46. Довсон Кр. Релігійні джерела західної цивілізації / Крістофер Довсон / Переклад з англ. Ніни Поліщук // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 133 – 142.
47. Еванс С. М. Проблема людини в консерватизмі / М. Стентон Еванс / Переклад з англ. Андрія Бондара // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 379 – 388.
48. Едгар Юліус Юнг
49. Енде М. Момо / Енде Міхаель. – Київ: Веселка, 1985. – 206 с.; [Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ae-lib.org.ua/texts/ende_momo_ua.htm
50. Есхіл. Перси / Переклад з давньогрецької А. Содомора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3019>
51. Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Переклад з фр. – Київ: Дух і Літера, 2013. – Т. 3. – 328 с.; 2016. – Т. 4. – 440 с.
52. Зиммель Г. Избранные работы / Г. Зиммель. – Київ: Ніка-Центр, 2014. – 436 с.
53. К'еркегор С. Насолода і борг (рос.) / Сьорен К'еркегор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.e-reading.club/bookreader.php/136080/K%27erkegor_-_Naslazhdenie_i_dolg.pdf
54. К'еркегор С. Страх і трепет (рос.) / Сьорен К'еркегор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imwerden.de/pdf/kierkegaard_strach_i_trepet.pdf
55. Катулл Гай Валерій. Ліричні поезії / Гай Валерій Катулл // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 516 – 525.
56. Квінт Курцій Руф. Александр Македонський і лікар Філіп; Зрадлива жінка; Жертва наклепу / Квінт Курцій Руф // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. – Кн. 1. – С. 301 – 307.
57. Кекес Дж. Зasadничі цінності лібералізму / Джон Кекес // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 107 – 128.
58. Керк Р. Основи і принципи консерватизму / Роберт Керк / Переклад Василя Лісового // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 3 – 19.
59. Компедіум теологій. Св. Тома Аквінський. – Київ : Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2011. – 423 с.
60. Колрідж С. Т. Безперервний суспільний договір / Самюел Т. Колрідж / Переклад з англ. Ігоря Гарника // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 447 – 454.
61. Констан Б. Про свободу древніх у її порівнянні зі свободою сучасних людей / Бенджамен Констан // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 411 – 423.
62. Крістол І. Капіталізм, соціалізм, нігілізм / Ірвін Крістол / Переклад з англ. Степана Кошарного // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 212 – 226.
63. Криптадя Федора Вовка: винайдення сороміцького: Етнографія сексуальности на межі ХІХ – ХХ століть
64. Лівій Тіт. Весільний подарунок Софонісби / Тіт Лівій // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. – Кн. 1. – С. 293 – 297.
65. Локк Дж. Цілі політичного суспільства та врядування / Джон Локк // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 621 – 625.
66. Лонг. Дафніс і Хлоя / Лонг // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 338 – 359.
67. Лукіан. Розмови в царстві мертвих / Лукіан // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 337.
68. Мадарвський Апулей Луцій. Жахливі зlodіяння отруйниці // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. – Кн. 1. – С. 378 – 382.

69. Мадарвський Апулей Луцій. Свавілья розбещеного латифундиста // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. – Кн. 1. – С. 370 – 372.
70. Макінтайр А. Справедливість як чеснота: політична, а не метафізична / Аласдер Макінтайр // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 859 – 868.
71. Максим Валерій. Щира дружба / Валерій Максим // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. – Кн. 1. – С. 299 – 301.
72. Манн Т. Доктор Фаустус / Томас Манн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://librebook.me/doktor_faustus/vol1/1
73. Манн Т. Сповідь афериста Фелікса Кругля / Томас Манн / Переклад з нім. Р. Осадчук. – Київ: Жупанський, 2011. – 339 с.
74. Мілль Дж. Ст. Про індивідуальність як один з елементів добробуту / Джон Стюарт Мілль // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 151 – 164.
75. Мілтон Загублений рай (рос.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lovelead.ec/read_book.php?id=16064&p=1
76. Міфологія. Походження світу й богів // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 4 – 70.
77. Овідій. Фасти; Метаморфози; Скорботні елегії; Понтійські послання // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 734 – 777.
78. Ортега-і-Гассет Х. Роздуми про Дон Кіхота / Хосе Ртега-і-Гассет / Переклад з іспан. – Київ: Дух і Літера, 2012. – 216 с.
79. Пелікан Я. Кому ж належить Біблія? Історія Святого Письма крізь століття / Переклад з англ. – Київ : Дух і Літера, 2011. – 392 с.
80. Петрарка Фр. Книга пісень / Франческо Петрарка // Вибране / Переклад з італ. І. Кочуровський. – Мюнхен: Інститут літератури М. Ореста, 1982. – 160 с.
81. Петрарка Фр. Сонети / Франческо Петрарка Вибране / Переклад з італ. І. Кочуровський. – Мюнхен: Інститут літератури М. Ореста, 1982. – 160 с.
82. Пісня про Роланда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=588>
83. Платон про Атлантиду (рос.) / Платон / Переклад С. Аверинцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hrist-commun.ru/atlantida.htm>
84. Платон. Держава / Платон / Переклад з давньогрецької Д. Коваль; 2-ге видання. – Київ: Основи, 2005. – 355 с.
85. Платон. Діалоги / Платон / Переклад з давнього. Й. Кобів, передм. В. Шкода. – Харків: Фоліо, 2008. – 349 с.
86. Руссо Ж.-Ж. Сповідь / Жан-Жак Руссо / Переклад укр. В. Верховня. – Київ: Техніка, 2013. – 636 с.
87. Руссо Ж.-Ж. Трактати / Жан-Жак Руссо. – Москва: Наука, 1969. – 703 с. [«Про суспільну угоду або Принципи політичного права (рос.)»]
88. Сантаян Д. Іронія лібералізму / Джордж Сантаян / Переклад з англ. Ніни Поліщук // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 333 – 343.
89. Сендел М. Моральний суб'єкт: лібералізм і межі справедливості / Майкл Сендел // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 255 – 339.
90. Сенека. Федра / Луцій Анней Сенека // Антична література. Греція. Рим: Хрестоматія / Упорядники В. Михед, Ю. Якубіна. – Київ, 2006. – С. 778 – 809.
91. Сенека: Моральні листи до Луцилія / Луцій Анней Сенека / Переклад з латини Андрія Содомори. – Львів: Апріорі, 2011. – 323 с.

92. Сервантес М. С. Дон Кіхот / Мігель Сервантес. – Київ: Навчальна книга Богдан, 2011. – 352 с.
93. Сміт А. Система природної свободи / Адам Сміт // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 626 – 630.
94. Спенсер Г. Прийдешнє рабство / Герберт Спенсер // Лібералізм. Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2002. – С. 653 – 655.
95. Стівенсон Р. Л. Химерна пригода з доктором Джекїлом та містером Гайдом / Роберт Луїс Стівенсон // Зібрання творів у 5-ти томах. – Київ: Українознавство, 1994. – Т. 2. – 352 с.
96. Таціт Анналі. З часу відходу божественного Августина / Корнелій Таціт / Переклад з англ. Олександра Кислюка. – Київ: Український письменник, 2013. – 700 с.
97. Фуکیدід. Промова Перікла (Фрагмент з Історії Пелопонеської війни) / Фуکیدід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ae-lib.org.ua/texts/thucydides_histories_pericle_ua.htm
98. Ціцерон. У чому полягає досконала краса?; Домоклів меч / Публій Вергілій Марон // Давньоримська література: у двох книгах: Навчальний посібник / Упорядник А. Чічановський. – Київ: Грамота, 2005. – Кн. 1. – С. 277 – 282.
99. Черчїл В. Соціалістичний жаргон / Вінстон Черчїль / Переклад з англ. Ніни Полїщук // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 548 – 549.
100. Черчїль В. Консервативні принципи / Вінстон Черчїль / Переклад з англійської Ніни Полїщук // Консерватизм. Антологія. – Київ : Смолоскип, 1998. – С. 110 – 112.
101. Шекспїр В. Гамлет. Принц Данський / Переклад з англ. Софїї Андрухович. – Київ: -БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. – 237 с.
102. Шекспїр В. Сонети / Вільям Шекспїр / Переклад з англ. Дмитро Павличко. – Київ: Дніпро, 1986. – 840 с.; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ae-lib.org.ua/texts/shakespeare_the_sonnets_by_pavlychko_ua.htm
103. Шекспїр. Ромео і Джульєта / Вільям Шекспїр / Переклад з англ. Софїя Андрухович. – Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. – 208 с.
104. Шеллі М. Франкештейн / Мерї Шеллі. – Київ: КМ-БУКС, 2015. – 272 с.

Б) Література

105. Айраксинен Т. Щастя. Відверте й чїтке бачення щастя і того, чому його у нас немає / Тимо Айраксинен / Переклад з фїнськ.. – Київ: Ніка-Центр, 2017. – 208 с.
106. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – Київ: Академія, 1994. – 254 с.
107. Аренд Х. Люди темних часів / Ханна Аренд. – Київ: Дух і Літера, 2008. – 320 с.
108. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман / Переклад з нім. – Київ: Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
109. Баумайстер А. Біля джерел мислення і буття / Андрій Баумайстер. – Київ : Дух і Літера, 2010. – 473 с.
110. Бауман З., Донкінс Л. Моральна слїпота. Втрата чутливості у плинній сучасності / Зигмунд Бауман, Леонїдас Донкінс / Переклад з англ. – Київ: Дух і Літера, 2014. – 280 с.
111. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалїзації. Нова світова політична економія / У. Бек. – Київ: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
112. Васильєва Г. М. История европейской ментальности / Г. М. Васильєва. – Новосибирск: НГУЭУ, 2011. 228 с.; [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
113. Велз С. Посїви Пандори. Непередбачена ціна цивїлізації / Спенсер Велз. – Київ : Ніка-Центр, 2011. – 240 с.
114. Віднайдення традиції / За ред.. Е. Гобсбаума та Т. Райнджера. 2-ге вид. випр. – Київ: Ніка-Центр, 2010. – 448 с.

115. Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів / Даріуш Вояковський / Переклад з пол. – Київ: Ніка-Центр, 2012. – 320 с.
116. Вюллер Т. Що таке час / Трюльс Вюллер / Переклад з норвезьк. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 160 с.
117. Глобальні модерності / За ред.: М. Фезерстоуна, С. Леша, Р.Робертсона; переклад з англ. Т. Цимбала. – Київ: Ніка-Центр, 2013. – 400 с.
118. Горенко О. Людина в історичній ситуації і раціональність досвіду: рецепція Д. Г'єюма і М. Вебера в контексті методологічного самовизначення історика / Чтиво[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
119. Ендшю Д. Е. Секс та релігія. Від балу цноти до благословенної гомо сексуальності / Даг Ейстейн Ендшю / Переклад з норвез. – Київ: Ніка-Центр, 2017. – 304 с.
120. Еріксен Т. Г. Сміття і люди. Зворотний бік споживання / Томас Гілланд Еріксен / Переклад з норв. – Київ: Ніка-Центр, 2016. – 224 с.
121. Європа та її болісні минувшини / Автори-упорядники Жорж Мінк та Лора Неймаєр. – Київ: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.
122. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 223 с.
123. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 223 с.
124. Історія європейської ментальності / За редакцією Петера Дінцельбахера. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
125. Зайбт Ф. Блиск і вбогість середньовіччя. Історія з початком і кінцем / Фердинанд Зайбт. – Львів: Видавництво Католицького Університету, 2009. – 512 с.
126. Казанова Х. По той бік секуляризації / Хосе Казанова / Переклад з англ. О. Панича. Київ: Дух і Літера, 2017. – 264 с.
127. Калб Д., Моренко А. СОН. Наука сну, або Пробудження після нескінченної ночі / Д'єго Калб, Ана Моренко / Переклад з іспанс. С. Борщевського. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 144 с.
128. Каннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пол Каннертон. – Київ: Ніка-Центр, 2013. – 184 с.
129. Ключовський Я. А. Філософія діалогу / Ян Анджей Ключовський / Переклад з пол. – Київ: Дух і Літера, 2013. – 224 с.
130. Кроу М. Д. Історія циган Східної Європи та Росії / Девід М. Кроу. – Київ: «Мегатайп», 2003. – 376 с.
131. Культурні цінності Європи / За редакцією Ганса Йоаса і Клауса Вігандта. – Київ: Дух і Літера, 2014. – 552 с.
132. Куннас Т. Зло. Розкриття сутності зла у літературі та мистецтві / Тармо Куннас / Переклад з фінської. – Київ: Ніка-Центр, 2015. – 288 с.
133. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу: Історія людської спільноти / Вільям Мак-Ніл. – Київ: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
134. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство: Філософське дослідження вчення Зигмунда Фрейда / Г. Маркузе/ Переклад з нім. О. Юдін – Київ: Ніка-Центр, 2015. – 248 с.
135. Онфре М. Сила життя. Гедоністичний маніфест / Мішель Онфре / Переклад з фр. – Київ: Ніка-Центр, 2016. – 192 с.
136. Онфре М. Трактат атеології. Фізика метафізики / Переклад з фр. А. Рєпи. – Київ: Ніка-Центр, 2013. – 216 с.
137. Пелатьє А.-М. Християнство та жінки / Анн-Марі Пелатьє / Переклад з фр. – Київ: Дух і Літера, 2016. – 160 с.
138. Пінкерс С. Джерела християнської моралі: її метод, зміст та історія / Серве Пінкерс / Переклад з фр. – Київ: Дух і Літера, 2013. – 606 с.

139. Радимен В. Пflug, мор і нафта: Як людство здобуло контроль над кліматом / Вільям Радимен / Переклад з англ. – Київ: Ніка-Центр, 2013. – 272 с.
140. Россі П. ЇСТИ. Потреба, бажання, одержимість / Паоло Россі / Переклад з італ. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 152 с.
141. Саїд В. Е. Орієнталізм / Едвард Саїд / Переклад з англ. Віктор Шовкун. – Київ: Основи Соломії Павличко, 2001. – 511 с.
142. Свендсен Л. Фр. Г. Кінець світу близько: Про стихійні лиха та їх вплив на суспільство / Ларс Фр. Генрик Свендсен / Переклад з норвезьк.. – Київ: Ніка-Центр, 2014. – 248 с.
143. Свендсен Л. Фр. Г. Філософія самотності / Ларс Фр. Генрик Свендсен / Переклад з норвезьк.. – Київ: Ніка-Центр, 2017. – 208 с.
144. Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи / Ларс Фр. Генрик Свендсен / Переклад з норвезьк.. – Київ: Ніка-Центр, 2016. – 336 с.
145. Смаджа Е. Сміх. Біологія, психіка, культура / Ерік Смаджа / Переклад з фр. – Київ: Ніка-Центр, 2017. – 160 с.
146. Талєб Н. Н. Чорний лебедь. Про (не)ймовірне у реальному житті / Насім Ніколас Талєб / Переклад з англ. Микола Климчук. – Київ : Новий формат, 2017. – 392 с.
147. Талєб Н. Н. Антикрихкість. Про (не)ймовірне у реальному житті / Насім Ніколас Талєб / Переклад з англ. Микола Климчук. – Київ : Новий формат, 2018. – 399 с.
148. Тведт Т. Подорож у майбутнє води / Тер'є Тведт / Переклад з норвезьк І. Сабор. – Київ: Ніка-Центр, 2013. – 232 с.
149. Тейлор Ч. Секулярна доба / Чарльз Тейлор. – Київ: Дух і Літера, 2013. – Книга перша. – 664 с.
150. Тейлор Ч. Секулярна доба / Чарльз Тейлор. – Київ: Дух і Літера, 2018. – Книга друга. – 609 с.
151. Турунен А. Забуті історії міст: як багатства та культурний розвиток здобуваються толерантністю / Арі Турунен / Переклад з фінськ. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 280 с.
152. Фейген Б. Велике потепління. Зміна клімату та піднесення й гибель цивілізацій / Брайян Фейген. – Київ : Ніка-Центр, 2016. – 270 с.
153. Фейген Б. Велике потепління: Зміна клімату та піднесення й гибель цивілізації / Брайян Фейген. – Київ: Ніка-Центр, 2016. – 272 с.
154. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / Ніл Фергюсон. – Київ: Наш формат, 2017. – 488 с.
155. Хейлз К. Як ми стали постлюдством: Віртуальні тіла у кібернетиці, літературі та інформатиці / К. Хейлз. – Київ: Ніка-Центр, 2013. – 430 с.
156. Шивельбуш В. Речі і люди: Есей про споживання / Вольфганг Шивельбуш / Переклад з нім. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 192 с.
157. Шивельбуш В. Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів / Вольфганг Шивельбуш / Переклад з нім. – Київ: Ніка-Центр, 2018.

Б) Художні фільми

158. Художній фільм / Альфред Гічкок «Психо» (1960)
159. Художній фільм / Кеннет Брана «Франкештейн Мері Шеллі» (1994)
160. Художній фільм / Гільєрмо дель Торо «Формула води» (2017)

Методичні рекомендації щодо написання есею

Есей. Що таке есей? Як оцінюється есей?

Есей – невеликий за обсягом текст, написання котрого збагачує словниковий запас, сприяє формуванню логіки викладу, удосконалює вміння користуватися історичними джерелами, допомагає грамотно висловлювати свої думки тощо, себто усе разом взяте можна розглядати як квінтесенцію процесу освіти.

У методиці прийом написання есе – універсальний, він ефективний як для розвитку вмінь вищого порядку – аналізу, синтезу, творчого застосування знань тощо.

Есей в перекладі з французької означає «спроба», «проба», «нарис». Це – твір-роздум невеликого обсягу з вільною композицією, який виражає індивідуальні враження, роздуми з конкретного питання і не претендує на повноту й вичерпне трактування предмета вивчення. Есей допускає вираження автором суб'єктивної оцінки предмета обговорення й демонстрування автором нестандартного розуміння матеріалу. Есей можна трактувати як розмову вголос із виразом емоцій і використанням образів.

У навчальному процесі есей виступає методом перевірки знань з наголосом на творчому (оригінальному) мисленні.

Есей містить (і оцінюється за пунктами):

- a. аналіз інформації та її інтерпретацію;
- b. побудову міркувань;
- c. формулювання висновків;
- d. порівняння фактів, підходів і альтернатив;
- e. особисту оцінку автора

Зарубіжний досвід форм написання есею:

- 1) самостійна творча робота за запропонованою темою (виконується як поза аудиторне завдання);
- 2) тридцятихвилинна аудиторна робота;
- 3) десятихвилинна творча робота для закріплення матеріалу, що вивчався на лекції;
- 4) п'ятихвилинний вільний твір як підбиття підсумку семінарського заняття.

Критерії оцінювання есею:

- наявність грамотної, розгорнутої відповіді на поставлені питання;
- володіння поняттями і матеріалом;
- логіка побудов композиції есею;
- наведення аргументів, прикладів, цитат, використання графічного, статистичного, ілюстраційного матеріалу;
- уміння самостійно мислити, аналізувати інформацію, робити висновки та узагальнення;
- чітко висловлювати свою точку зору, особисте ставлення до проблеми;

Групи критеріїв для оцінки есею як творчої самостійної роботи студента

КРИТЕРІЇ	ВИМОГИ
Знання і розуміння теоретичного матеріалу	<ul style="list-style-type: none"> • Визначити предмет есею; • позначити коло понять і теорій, необхідних для відповіді на запитання; • розуміти і правильно використовувати терміни і поняття;

	<ul style="list-style-type: none"> • ілюструвати поняття відповідними прикладами
Аналіз та оцінка інформації	<ul style="list-style-type: none"> • Використовувати основні категорії аналізу; • виділити причинно-наслідкові зв'язки; • застосувати порівняльні характеристики; • давати особисту суб'єктивну оцінку проблемі
Побудова суджень	<ul style="list-style-type: none"> • Виділяти питання дослідження; • ділити есе на частини за змістом; • зберігати логічність міркувань під час переходу від однієї частини до іншої; • аргументувати основні положення есею
Презентація есею	<ul style="list-style-type: none"> • Використання графічного, статистичного, ілюстративного матеріалу; чіткість і виразність презентації; • культура мови; формулювання проміжних і кінцевих висновків

Оцінювання есею: за кожним критерієм студент отримує 4 бали.

Змістові частини аналізу джерела (у формі есею) з позиції історичної ментальності

- віднайдення й описання набору засобів і змістів мислення та сприйняття типових для певного колективу у відповідний період, де:
- «набір» – перелічення елементів ментальності, котрі перебувають у залежності (єдності) між собою;
- «спосіб мислення» – виявлення специфічного для часу і групи виду свідомого поведіння з інформацією;
- «спосіб сприйняття» – виявлення цінностей чи суджень, яке зумовлює щоденне бачення речей;
- «зміст сприйняття» – описання почуттів і стереотипів;
- «час» – розгляд певної (цілої) епохи, як історичного моменту з виявленими змінами у висловлюваннях, почуваннях, діях тощо;
- «дія» – що говорять, що пишуть, як жестикулюють, як усміхаються тощо
- «колектив» – описуються ментальні риси колективу (не особи).

Текст (джерело) розглядається як дієве джерело історії, тобто коли історичний твір (наприклад античних авторів) цікавий не тим, що він хотів сказати про політичні події, а тим як він ці події пов'язує одну з одною (у причинному, цільовому чи асоціативному порядку), які дієві сили він залучає (чи лише людей, чи також і богів, не персоніфіковані сили), як він розглядає структуру суспільства тощо. Кожна дія, виявлена у тексті, й буде нести інформацію про ментальність, що криється за нею. Вона стане доступною лише після інтерпретації наслідків цієї дії (= історичні джерела).